سەۋدالىق تەئەججۈپنامىسى

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

ئاپتوردىن

ئەسسالام كىتابخان !

بۇ، تارىخنىڭ سەۋدالىق يىللىرى يېزىلغان تەئەججۈپنامە. بۇنداق يىللارنى ئاپەت دەپ ئاتىساڭ ئاپەتلىرى تولىمۇ پاجىئەلىك. بۇنداق يىللارنى ئامەتلىك دەپ ئاتىساڭ ئۇنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ تەجرىبىلىرىنى توپلاپ، زۇلمەتنى يېڭىپ ئالغا ئىلگىرلىشىگە قوشقان تۆھپىسى ھېكمەتكە باي قىممەتلىك ئامەت ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ. بۇ، ھەقىقەتەن سەۋدالىق يىللىرى ئىدى. سەۋدالىقنىڭ پاجىئەسى ئىچىدە، سەرسانلىق ئىچىدە كۈتۈلمىگەندە كونا يوشۇرۇن خەزىنىگە ئېرىشىپ قېلىش مۇمكىنچىلىكى نۇرغۇن خەلق چۆچەكلىرىدە ئىسپاتلانغانغۇ ؟

مەن دانىشمەنلەردىن سەبىي باللارغىچە ئۇركۇگەن، تېڭىرقىغان ۋە ئەندىشە ۋەھىمىسى ئىچىدە سەۋدالىق روھىيىتىگە ئەسىر بولغان يىللاردا ئۆزۈمنى سەۋدالىقتىن خالىي قىلالمىدىم. بۇ خىل سەۋدالىق ئۇزاق قەرەللىك ئۇيقۇ شارابىدەك مېنىمۇ ئۇزاق يىللارغىچە مەستلىك ئۇيقۇسىغا غەرق قىلغانىدى. قاباھەتلەرنى ھېس قىلىپ ھېكمەتلەرنى چۈشىدىم. بىراق، چۈشىگەنلىرىم سەگەكلىك تەپەككۇرىدىن كۆرە تولاراق سەۋدالىق شىۋىرلاشلىرىغا ئوخشاپ كەتتى. مەن ھۆرمەتلىك كىتابخاندىن مېنى كەچۈرۈشىنى ۋە ساقىينىڭ ئىچۈرگەن شارابىغا تاقابىل تۇرالماسلىقىمنى چوڭقۇر ھېسداشلىق ئىچىدە نەزەرگە ئېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

<< سەۋدالىق تەئەججۈپنامىسى >> تۆت مونولوگلىرى سۈپىتىدە سەۋدالىق يىللىرىدىكى سەۋدالىق خاتىرىسى بولۇپ مەيدانغا كەلگەن.

<< سەۋدالىق تەئەججۈپنامىسى >> كاككۇكنامىدىن باشلىنىپ، مارجانىنامە،

سۇمۇرغنامە، جاھاننەما ئارقىلىق داۋاملىشىپ، نىجاتنامىدە ئاخىرلىشىدۇ. مەن بۇ بەش نامىنى نەشر قىلىش ئويىدا يازمىغانىدىم، كىشىلەرگە كۆرسىتىشكىمۇ ئەندىشە قىلاتتىم. يەنە نېمىشقىدۇر ئەينى يىللارنىڭ تەپەككۇر ھودۇقۇشلىرىنى جامائەتچىلىككە تاپشۇرغۇم كەلدى. بۇنىڭدىن مەقسىتىم، زاماندىشلىرىمنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشىش ۋە گۆدەك پەرزەنتلەرگە ھەققىي يورۇقلۇق، گۈزەللىك ۋە ياخشىلىقنىڭ قەدىر - قىممىتىنى ھېس قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت.

بىرىنچى باب كاككۇكنامە

1

ساقاللىرى كامپۇردەك ئاقارغان، كۆزلىرى چوڭقۇر دېڭىزدەك ئەقىل بىلەن تولغان ھېكىم : ئىلھامنىڭ ھەققىي مەبۇدىسى مۇسىي (گىرېك ئەپسانىلىرىدە سۆزلەنگەن ھۈنەر - سەنئەتنىڭ توققۇز مۇئەككىلى)، دېگەندە، ئۇنىڭ بېغىدىكى قەپەستە سايراۋاتقان كاككۇك قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. كاككۇك : بەدىنىم پەي زىننەتلىرى بىلەن ياشناپ تۇرسىمۇ، سەرگۈزەشتىلىرىم سېنىڭدىن ئارتۇق. ئىلھامنىڭ ھەققىي مەبۇدىسى مۇسىي ئەمەس، بەلكى قەپەس، دېدى. كاككۇك ھاياجانلاندى، قەلبىدىكى ھارارەت، كۆزىگە ياش زۇمرەتلىرىنى تاقىغانىدى. ئۇ ئەركىن ئۇچۇپ كېتىۋاتقان بىر توپ تۇرنىغا قاراپ، قەپەس روجەكلىرىنى سىقىمداپ، كۆكسىنى قەپەس شادىسىغا ئۇرۇپ سايراپ كەتتى. ھېكىمنىڭ زوقلانغىنى ئۇنىڭ نالىسى بولغىنىدەك، ئۇنىڭ نالىسى قان قۇسقان كاككۇكنىڭ شېئىرىيەتتەك ھەققىي قەلبى ئىدى.

2

مەن كىچىك قۇشمەن، جەڭ دۇمبىغىدەك نەرە ياڭرىتالمايمەن. مەن كىچىك گىياھ، ئالەمنى مەھلىيا قىلىدىغان خۇش پۇراقنى تارقىتالمايمەن. مەندە رەشك ۋە ھەسەت ماجىراسىنىڭ ھەشەمەتلىك بۇژغۇنلىرى يوق.

3

مۇھەببەتنىڭ مەڭگۈ يېڭىلىپ ۋە ئەبەدىي تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان مەنىۋى جەننىتى نەدىكى، مەن ئۇنىڭدىن شېئىرىيەت ئىلاھىنى ئىزدەيمەن.

4

بىقارار ئالەمدە خۇشاللىقلىرىمدىن ۋەھىمە قىلىپ غەمكىن بولىمەن، غەمكىنلىكىم ئەۋجىگە يەتكەندە قاقاقلاپ كۈلىمەن. بۇلاق سۈيىگە قاراپ نىدا قىلىمەن : خۇشاللىقلىرىم سېنىڭ ئىلتىپاتىڭ، گۈزەللىكلىرىم سېنىڭ ئىنئامىڭ، ۋەھىملىرىم سېنىڭ سالغان قورقۇنچۇڭ، جاراھەتلىرىم مۇشتۇملىرىڭنىڭ ئىزناسى. ئۆز - ئۆزۈمگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلىمەن، قاقاقلاپ كۈلىمەن، مەن تارىخنىڭ گۇۋاھچىسى، سېنىڭ ئەلپازىڭنىڭ ئەينىكى ...

5

ئۈمىد تاڭ شەپىقىنىڭ رەڭدار كۆڭلىكىنى كىيىپ قاقاقلاپ كۈلگىنىدە، ئۈمىدسىزلىك گۈگۈم ئوتقېشىنى قارايتىپ، لام ـ جىم دېمىدى. ئۈمىدنىڭ تەنتەكلىكى بىلەن ئۈمىدسىزلىكنىڭ تەمكىن سىپايىلىكى ئارىسىدا تېڭىرقاپ شۈرلايمەن.

6

ھىجران دەشتىدە تۈرغىنىڭدا ساڭا ئىلھام بېغىشلىغان نەرسە ۋىسال ئۈمىدى. ۋىسال بېغىدا سېنى ئالدىراتقان نەرسە ھىجران ۋەھىمىسى. ۋىسال قەدرىنى كۆتۈرگەن نەرسە ھىجران، ھىجران قەددىنى رۇسلىغان نەرسە ۋىسال ...

7

يوقلۇقنىڭ ئۈمىدى موللۇقنىڭ ۋەھىمىسىدىن ئۈستۈن.

8

ئۈمىد خۇشاللىقى بىلەن ئۈمىدسىزلىك ھودۇقۇشى تۆت كوچا ئاغزىدا دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۈلارنىڭ خالىغىنى شاراب ئىدى. چۈنكى ئۇ : ئىختىيار يىلپىزىغا سۇمۇرغ قانىتىنى قوشىدىغان خىيالي سايە. ھاقارەتلەنگەن روھ شاراب ئىچىدە غالىب.

9

دەريالار سۆيگۈسىنى يادىمغا ئالغىنىمدا كۆزۈمدىن دەريالار ئاقىدۇ. تاغلار پىراقىنى ئەسلىگىنىمدە چوڭقۇر دېڭىز تېگىگە پاتىمەن.

10

مەن ساڭا تەقلىد قىلىمەن. زېمىننى سۆيگەن يامغۇر، چىمەننى ئارىلاپ ئاققان تاغ سۈيى، قىياغا مەڭزىنى ياققان ئۆركەش، ئانا باغرىدىكى بوۋاق، تۆگە ئايىغىدىكى بوتىلاق، دالا قويىنىدىكى خۇشبۇي گىياھ، جانا لېۋىدىكى تەبەسسۇم ... ئېھ، ئالەمنىڭ غەرەزسىز پاك مۇھەببىتى، مەن ساڭا تەقلىد قىلىمەن.

11

مېنىڭ كۆز ياشلىرىم ئازغان چېچىكى ئۈستىدە تىترەپ تۇرغان ئېغىر شەبنەم. مېنىڭ كۆز ياشلىرىم زېمىنغا تۆكۈلگەن گۈل بەرگىنىڭ مەرسىيىسى. ئۇ زېمىن يۈزىنى غۇنچە گىلەم بىلەن ياساندۇرىدىغان يېشىل باھارنىڭ قەسىدىسى.

12

نۇرانە شولىنىڭ ھەۋىسىدە تۇرغىنىم يوق. ئۇچقان يۇلتۇزدەك قاراڭغۇلۇق ئالىمىگە قاراپ شىيرىلاي، نۇرانە شولا كەيىنىمدە قالسۇن.

13

گۈزىلىم ! ئەينەك بىلەن ھەيكەلتىشىش ساھى ئوشۇقچە. قارا، مېنىڭ مىسرالىرىمغا. كۆزەت، مەرمەر ھەيكەلتىڭنىڭ ياسىلىشىنى ... مۇھەببەت مۇشتىقىم ! قەدىر ـ قىممىتىڭنى ساختا شۆھرەتلاشلاردىن ئەمەس، ھەقىقىي شېئىرىيەت بىناسىدىن ئىزدىگىن.

بۇ بىنا _ مەڭگۈ توزۇماس چېچەك بىلەن گۈلىستان ...

14

ھەسەل _ چېچەك شىرنىلىكىنىڭ جەۋھىرى ؛ شېئىر _ گۈزەللىك تۇيغۇسىنىڭ كرىستالى.

15

قاش يالىرىڭ بىلەن كىرپىك ئوقلىرىڭ ماڭا يۇرۇش باشلىغاندا غالىبسەن. قەلبىم قۇدرەتلىك قوشۇنۇڭغا تۇتقۇن بولغىنىدا مەغلۇپسەن !

16

ئىنسانىيەت ئۆزى ياسىغان ئاجايىپ سۈرەتخانىغا كىرىپ قالدى. ئۇ : رەسىملەرنىڭ تىزىلىپ، ھەيكەللەرنىڭ جانلىنىپ، ئۆز ئىختىراچىسىغا << شاھ ! >> دېيىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈپ، ۋەھىملىك چۈش، شۈبھىلىك مۇھاكىمە ئىچىگە قامىلىپ قالدى ...

17

ساداقەت _ مۇھەببەت دېڭىزىدىكى گۆھەر خەزىنىسىنىڭ ئومۇمىي ۋەجى. گۈزەللىك _ ساداقەت بېغىدا گۈزەلنىڭ سۇمۇرغتەك قايتا تۇغۇلغان يېڭى قىياپىتى. يۈكسەكلىك _ ساداقەت بىلەن گۈزەللىكنىڭ مېنى مەھلىيا قىلغان كارامىتى.

18

ئەندىشە چەكمىگىن ! چېچەك يەرگە غۇلىمىدى، بەلكى مېۋە قەلبىدىن ماكان تۇتتى. ئىشەنمىسەڭ قارا : بىپايان باغلار باھار بەزمىسىدە چېچەكتىن شەپەق ياساپ سېنى مەپتۇن قىلىدۇ. بېخىلنىڭ سېخىيلىق قۇياشىنى كۆرەلىشى مۇمكىنمۇ ؟ ...

19

كاككۇك ! سەن ھاۋا بوشلۇقىنىڭ ئەركىن مەلىكىسى، قەپەس ئىستىقامەتگاھىنىڭ مەردانە غەزەلچىسى، زېمىن يايلىقىنىڭ ئەركە ساياھەتچىسى. ئىنسان ئۈچۈن پەلەكنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيمەن ... ئانا باغرىدا ئەركە، تەسەۋۋۇر كۆكىدە ئەركىن ئۆسكەن ئوماق بالىنىڭ كىشىلەر ئالدىدا خۇشامەتچى بولمىغانلىرىنى ئاز ئۇچراتقىنىم ئۈچۈن ھەسرەتلىنىمەن ...

20

گۈزەللىكنىڭ مەڭگۈلۈك كۆلكىسىدە تەبىئەتنىڭ نىسبەتلىك مۇزىكىسى تەكرارلىنىپ

تۇرىدۇ. قايغۇ مۇشۇ كۈلكىنىڭ ۋەھىمىسى !

21

نىقابىڭ ئۆتكۈر زۇلپىقارىڭنىڭ تەمكىن غىلاپىغا ئوخشاش، كۆزۈمنى قاماشتۇرۇپ ئەقلىمنى تەڭپۇڭدىن خالاس قىلىدىغان نۇرانە جامالىڭنىڭ رەھىمدار يېپىنچىسى. يۈزۈڭدىكى نىقابىڭنى ئېلىۋەت، بۇ ماڭا مۇقەددەس ئىلتىپات ! ئۆتكۈر زۇلپىقارىڭنى سانجى، بۇ ماڭا يېڭى ھايات !

22

ھەسەلچى ھەرە خۇش پۇراق گۈلشەنلەردىن بال نەزمىسى يارىتىدۇ. گۈلچى كېپىنەك باشقىلارنىڭ ھەمدۇساناسىدىن تەمەنناغا تولىدۇ. تارىخنىڭ مەسخىرىسى _ روھىيەت جەھەننىمى. كەلگۈسىنىڭ بارىكاللىسى _ مەنىۋىيەت جەننىتى.

23 ب

ورانلار ھۇۋلايدۇ. مەن چوڭقۇر خىيالغا چۆكىمەن. بورانلار ھۇۋلايدۇ. مەن تارام ـ تارام ياش تۆكىمەن. بورانلار ھۇۋلايدۇ. مەن قاقاقلاپ كۈلىمەن. بورانلار مەجنۇن تەبىئەتنىڭ مەسخۇي پوپوزىسى. ئۇنىڭ ھۇۋلاشلىرىنىڭ ئەۋجىدىن ئەجدىھا سۈرەتلىك جۇدۇن دېۋىسىنىڭ ئۆلۈم نوپۇزىنى سېزىمەن. مېنىڭ قورقىدىغىنىم گۈلشەننى ناز ۋە سۈلكىتى بىلەن رەڭمۇرەڭ چېچەك بىلەن زىننەتلىگەن، خۇش پۇرىقى بىلەن مەھلىيالىقنىڭ

ھېكمىتىنى تونۇتقان، ئەتىرگۈلگە بۇلبۇلنى، مەشۇقىغا ئۆز مەھبۇبىنى ئاشىق قىلغان مۇھەببەت ئىلاھىنىڭ ساخاۋەتلىك نوپۇزى. ئۆلۈم نوپۇزىدىن چۆچۈش ئارسىزلىق : مۇھەببەت شەپقىتىدىن سىرتتا قېلىش شەۋكەتسىزلىك. قاقلاپ كۆلگىنىمدە ئەنبىيالار ھاياجانلىنىدۇ.

24

گۈلگە مەپتۇن بولساڭ، ئۇنى ئۆز پايىسىدىن جۇدا قىلما. گۈزەللىككە مەپتۇن بولساڭ، ئۇنىڭ ئىختىراچىلىرىنى ئاسرا.

25

گۈزىلىم ! سۇرمە ئىشلەتمىگىن، قېشىڭنىڭ قارىلىقىنى تونۇپ يەتمىدىڭمۇ. پەرىشتەم ! گۈل قىسمىغىن، ھۆسنۈڭدىكى چىمەنلەرنى ئىقرار قىلمىدىڭمۇ. سەن گۈزەللەرنىڭ مالائىكى، گۈزەللەرنىڭ نەمۇنىسى. بۇ سېنىڭ ئەڭ ئېغىر، ئەڭ قايغۇلۇق قىسمىتىڭ !

26

ھەسەلچى ھەرە ئۆز پادىشاھىنى خۇش پۇراق بال جەۋھىرى بىلەن باقىدۇ. ھەسەلچى ھەرە پادىشاھى ئىشچى ھەرىسىنىڭ بېشىنى ئۇزۇش ئالدىدا تەنتەنە بىلەن : ۋاپاغا جاپا قىلغان، دەپ ۋارقىرايدۇ. _ دەرھەقىقەت، _ دەيدۇ باشقا ئىشچى ھەرىلىرى، _ چۈنكى ھەرە پادىشاھىنىڭ ئىككى بېقىنىدا تەرسانىڭ غەزىپىگە قۇدرەت بېرىپ تۇرىدىغان

27

سەن شېشە قەدەھكە مەي قۇيغاندا، مەن كۆز چانىقىمغا مەرۋايىت تىزدىم. سەن شارابىڭنى لېۋىڭگە تەگكۈزگەندە، مەن سۆيگۈ كەلكۈنىدە بىھوش ئاقتىم. سېنىڭ ئىشىڭ : ساقىيدەك قەدەھ كەينىگە، چولپاندەك بۇلۇت ئارىسىغا يوشۇرۇنماق. مېنىڭ ئىشىم : پاتقاقلىق دالادا جۇنۇنلۇق پېرىسنى ئويىنماق.

28

كۈلكىلىرىڭ چېچەك گۈلزارىدىن ئۇرغۇغان خۇش پۇراق. سېنىڭ يىغاڭ بوستانغا چېچىلغان يامغۇر ئۇنچىسى.

29

گۈزەللىكىڭ تەمەنناسىز تەبىئەتنىڭ تېپىلغۇسىز ئىنئامى. ئۇنىڭ قوزغايدىغىنى مۇھەببەت بىلەن رەشك. مۇھەببىتىم تۇپەيلى سېنى ئۇلۇغلايمەن. ئۇلار رەشكلىرى تۇپەيلى ھەسەت ۋە ئىغۋا توقۇشىدۇ. بۇلبۇللىرىڭنىڭ مەدھىيىسى بىلەن بىھوش بولما. ھۇۋقۇشلىرىڭنىڭ پىتنىسى بىلەن ھالىڭدىن كەتمىگىن. يۈكسەكلىك راۋىقىغا چىقىپ ئالەمنى كۆزەت. ئۇنىڭسىز گۈزەللىكىنىڭ ھاقارەتلەنمىگىنى يوق !

30

قورقۇپ تۇرساڭمۇ يەنىلا ئۇمىدلىنىپ تۇرىدىكەنسەن، سېنىڭ مايىل بولىدىغىنىڭ خۇشامەتتىن ئىبارەت بولىدۇ. خۇشامەت _ روھىيەت تىلەمچىلىكى.

31

شېئىرىيەت دىۋانى _ توزۇمايدىغان گۈل سېۋىتى. ئېھ، ئىدراك ۋە تەپەككۇر دۇنياسىنى مەپتۇن قىلغان گۈزەللىك ! مېنىڭ شېئىرلىرىم سېنىڭ مەڭگۈلۈك سەپىرىڭگە پەقەت بىر قونالغۇلۇق ھەدىيە بولالىسا ئىدى ...

32

بىلىم، قابىلىيەت، ۋىجدان ۋە قىسمەتكە ئوخشاشلا، مۇھەببەت، گۈزەللىك، ساداقەت ۋە ئاقىۋەتلەرمۇ بىر ـ بىرىدىن ئايرىم نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى ئويلىغىنىمدا، ئۇلارنىڭ رىقابىتىدىن چۆچۈيمەن. ئۇلارنىڭ مۇجەسسەملىكىنى ئىزدەيمەن.

33

ياشلىق سۇبھىسىدە گۈزەللىك بىر مەھەللىك سۆيگۈ نەغمىسى بىلەن تەبەسسۇم قىلغىنىدا، قېرىلىق گۇگۇمىدا يۈكسەكلىك مەڭگۈلۈك ھېكمىتى بىلەن سېنى چاقىرىپ پىچىرلايدۇ. ئۇنىڭ دېگىنى تولىمۇ ئاددىي، بىراق قىيىن بىرگىنە سوئال : دۇنيانى

تونۇدۇڭمۇ ؟ ...

34

ھادىسىلەر دۇنياسىغا يوشۇرۇنغان ماھىيەتلەر قەسىرىگە كۆزۈم چۈشكەندە ئىختىيارسىز مەپتۇن بولىمەن. بۇ يەردە ماڭا ئۆز جامالىنى كۆرسىتىۋاتقىنى ھەقىقەتلەر پەرىسىدىن ئىبارەت. ئاشىقلار پاجىئەسىدەك ئۇنىڭمۇ پاجىئەلىرى ئېغىر ...

35

سۆيگىن مېنى، جىگىرىم، كەچ كىرىپ قالدى، سۆيگىن. چۈشىگەندە گۈلشەن چۈشەرسەن. ۋىسال خۇشاللىقلىرىمنى تەسەۋۋۇر يالقۇنلىرى بىلەن شولىلاندۇرۇپ، مەنمۇ بۇلبۇل بىلەن گۈلنىڭ سۆيۈشكىنىنى چۈشەرمەن.

36

نۇر _ ئاسمان جامىدا جۇلا قىلغان، قارا بۇلۇتنى مەستلىكتىن قىزارتىۋەتكەن سېھىرلىك شاراب. ھايات _ ئۆلۈم دېڭىزىدا نۇر چېچىپ كېتىۋاتقان ماياكلىق كېمە. ئۆلۈم _ ھاياتنىڭ قەرزىنى قىستاپ يۈرگەن سۈتخور، يۈرەكسىز مۇھەببەتنىڭ ئاشىقى، مۇزلىغان ۋۇجۇدنىڭ مۇرەببىي. ئۆلۈم ۋەسۋەسىسىنى يېڭىپ، ھاياتنىڭ نۇرانە تەبەسسۇمىدىن زوقلىنىمەن.

37

ئاي ھۆسنىنى يۈزۈڭگە بەردىڭ، نېمە ئۈچۈن ؟ تۈن رەڭگىنى چېچىڭغا بەردىڭ، نېمە ئۈچۈن ؟ مېنى ئىشقىڭ تۈپەيلى ھايات ۋە مامات ئارىسىدا شەرمسار قىلىش ئۈچۈندۈر !

38

گۈللىرىڭگە زوقلىنىمەن، يوپۇرماقلىرىغا ئېھتىرام بىلدۈرىمەن. چېچەكلىرىڭ خېرىدارلىق تاپقاندا تەمەننا قىلمىغىن، سېنىڭ قەدرىڭنى ئاشۇرغىنى ۋاپادار يوپۇرماق.

39

قەدىمي زېمىندا يارالغان قەدىمي ئەپسانىدىن خاۋاتىرلىنىمەن : ترۇيالىقلار بىلەن گرېكلار تىغ سوقۇشتۇرغاندىكى چاقماق، ئېلىنانىڭ ترۇيا سېپىلىدا ئاققۇزغان يامغۇردەك كۆز يېشى، ھەسەت ۋە جېدەلگە تۈگۈن بولغان گۈزەللىك ئىقتىدارى، ئېرىدانىڭ ئىلاھلار ئارىسىغا سالغان رەشك ۋەسۋەسىسى، ئاپۇللۇ بىلەن ئافىنانىڭ پايپېتەكلىكى، زېۋسنىڭ بىپەرۋالىقى مېنى چۆچۈتىدۇ. گۇناھسىزلار قۇربانلار تويىغا ئايلانغانسېرى، ئەيىبلىك ئىلاھلار ئەۋجەرەپ كەتمىگەندۇ ...

40

تەقدىر _ بۇ قىسمەت ۋە ئىرادىنىڭ جېڭى. قايغۇ ياشلىرى _ بۇ تەقدىر جېڭىدە ئىرادىنىڭ

ئاققۇزغان پاك قېنى. قىسمەتسىز مۇھەببەت سەپەرگە چىقمىغان كېمە. پاراغەت شەربىتىدىن سىياھ ياساپ بولمىغىنىدەك، تۇرغۇنلۇق قومۇشىدىن قەلەم ئۆستۈرگىلى بولاتتىمۇ. گۈزەللىك چېچىكى يۈكسەكلىك خۇش پۇرىقىنى چېچىپ تۇرغىنىدا تەقدىر ئەجدىھاسىغا قىلىچ كۆتۈرمەي تۇرالامسەن !

41

تىكەنسىز سېرىق چېچەكنىڭ مەپتۇن قىلارلىق خۇش پۇرىقى يوق.

42

قايغۇ _ خۇشاللىق كۈلكىلىرى قاچىلانغان قاپ.

43

بەخت دەرگاھىدا مۇلايىم تەبەسسۇم قىلىشنى، بەختسىزلىك ئىلكىدە قاقاقلاپ كۈلۈشنى ئۆگەن. ئازغان شوخىسى ئالدىدا سۇمۇرغ گەۋدەڭنى ئەگمە.

44

كۆز ياشلىرىڭنىڭ ئۈنچىلىرى خۇشاللىق شولىسى بىلەن سۆيۈشكەندە مەڭزىڭدە ھەسەن ـ ھۈسەن جۇلا قىلغۇسى.

45

شىرىندەك جانان بىلەن ئۈمىد تۇلپىرى ئۈستىدە ئىئۈشال ئۇچرىششنى بىلگىن ؛
خىسراۋدەك خاقان بىلەن ئۈمىدسىزلىك غارى ئالدىدا قاقاقلاپ سۆزلىشىشتىن يانما !

46

خۇش پۇراق تۆكۈپ تۇرغان نەرسە چوغ ئۈستىگە تاشلانغان سەندەل ياغىچىنىڭ ۋىدالىق يىغىسى. مەشۇت بېرىۋاتقان نەرسە ئۆلۈم زىندانىغا بەند بولغان غوزەك قۇرتىنىڭ پىداكار جەستى. شام ئۆز ھاياتىنى نۇرانە يىغىسى بىلەن ئاخىرلىتىدۇ ؛ ئىپار كېيىكى بىباھا مۈشكى تۇپەيلى سەييات قولىدا بىگۇناھ جان ئۈزىدۇ. پەزىلەتلىرىڭنىڭ قىممىتىگە تەمەننا قىلماي، ئۇنىڭ قىسمەتلىرىگە پەخەس بول.

47

ئۇ تېخى سەبىي ئىدى ... ئۇنىڭ ئالدىغا سۈرەتلەر ئالبۇمى بىلەن شېئىرلار دىۋانىنى قويدۇم. ئۇ خىنە ياققان ئىنچىكە قوللىرى بىلەن شېئىرلار دىۋانىنى بىر چەتكە سۈرۈپ قويۇپ، مەھلىيا ئوتىنى بىئارام تۇتاشتۇرىدىغان گۆھەر كۆزىنى ئالبۇم سەھىپىلىرىگە تاشلىدى. ئۇنىڭ كۈلۈپ تۇرغان كۆزىگە پۈتۈن سۈرەتلەر كۈلۈپ جاۋاب قايتۇرۇشقا مەجبۇر قىلىنغاندەك ئىدى. مەن چۈشەندىم : ئۇ ھېسسىيات كەپتىرىنى سۆيگۈ ئاسمىنىغا، ھەسەلچى ھەرىسىنى گۈلىستان سەپىرىگە تېخى ئۇزاتمىغانىدى ... ئۇ تېخى گۆدەك

ئىدى ... ئۇنىڭ شېئىرلار دىۋانىغا شەيدا بولىدىغان چېغى، ئۇنىڭ قەلبى تەنها گۈزەللىكنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، كۆكسى سۆيگۈ ئوقى بىلەن جاراھەتلىنىپ، كۆكسى چىمەن تىكەنلىكى بىلەن شىكەستىلەنگەندىن كېيىنلا باشلىنىدىغانلىقىغا شۈبھىلەنمەيتتىم.

48

گۈزەللىك ! سېنى ئىزدەپ ھەشەمەتلىك قەسىرلەرگە تەلپۈنمەيمەن. مۇھەببەت ! سېنى ئىلكىمگە ئېلىش ئۈچۈن يىراق ئەھلىسەلىپ (ياۋروپا خرىستىئانلىرى بىلەن ئەرەبلەر دۇنياسى ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان دىنىي ئۇرۇشلارنى كۆرسىتىدۇ)كە قاتناشمايمەن.

ئەقىدەم شۇكى : غالىبىنىڭ نەيزە ـ ساداقلىرىغا تۇتقۇن بولغان ۋىسال مۇقەددەس مۇھەببەت ئەمەس، بەلكى مەنىسىز مۇردىنىڭ قالدۇقى ... مېنىڭ ئىزدەيدىغىنىم تەلۋىلىك بىلەن ئىزدەش ؛ مېنىڭ رەت قىلىدىغىنىم مەغرۇرلۇق بىلەن رەت قىلىش.

49

شېئىر ۋە ناخشىلىرىم بىلەن سېنى كۈيلەيمەن. ئۇنىڭسىز سۆيگۈ خۇپپىيانە ھەسرەت چېكىش. تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇرلىرىم بىلەن سېنى ئۇلۇغلايمەن، ئۇنىڭسىز قەدىرلەش مەبۇتقا چوقۇنۇش.

50

شېئىرلىرىم _ ھاياتنىڭ رەڭدار شەپقى. ئالەم بىنا قىلغۇچى براخما (بۇددا دىندىكى بىر ئىلاھ) دۇنيانى ئىخترا قىلغىنىدەك، مەن گۇل ۋە نۇر بىلەن ياقۇتتەك ئاسمان، رەڭدار بۇلۇت ۋە ھەسەن ـ ھۈسەن ياسايمەن. مېنىڭ ھۈنىرىم ئىلھام مەبۇدىسىنى جاھاننەما ئەينىكىدە كۆرستىپ ئۇنى بەشەرىئەت (ئىنسانىيەت دېگەن مەنىدە)كە سوۋغا قىلماق.

51

گۈزىلىم، پەرىشتىدەك گۈزەللىكىڭگە تەمەننا قىلمىغىن. بىقارار گۈزەللىك سېنىڭ ھۆسنۈڭدە جىلۋىلىنىپ مېنى ئالدىغىنىدەك، مېنىڭ جىسمىمغا شولا سېلىپمۇ سېنى ئالدايدۇ.

52

كۆز يېشىمنىڭ ئۈنچىلىرى مەڭزىڭنى زىننەتلىسە ؛
ئاھۇ پىراقىمنىڭ ئىزغىرىن شامىلى مۇشكىن چاچلىرىڭنى ئەتىۋارلاپ سىلىسا ؛
يېرىلغان يۈرىكىمنىڭ بىگۇناھ قېنى لەۋلىرىڭنى لاكتەك بويىسا ؛
شېئىرلىرىم بىلەن ساڭا غولىمايدىغان ھەيكەل ياسىسام ...
بۇلار، مېنىڭ ئەڭ چوڭ كۆڭۈل ئازادىلىكىم !

53

دېڭىز، ئېھ جاھان دەرۋازىسى، دوستلۇق بوسۇغىسى، دۇنيانىڭ دەرىسخانىسى، ئالەمنىڭ ئەينىكى، سەن زېمىن كۆكسىدىكى يۈرەك. سەنسىز ئالەم نادان ۋە تەرسا.

54

سۆيگۈ دېمەك قاناتسىز قۇشنىڭ ئۇچۇش ئىستىكى.

سۆيگۈ دېمەك ھاياتلىق ئۈمىدىنىڭ دېرىكى.

سۆيگۈ دېمەك ھېسسىيات يۈرىكىنىڭ ئىدراكى.

سۆيگۈ دېمەك ئىختىيار مۈلكىنىڭ سۇلتان بېگى.

55

ئاشىقىم ! بىر جۈپ بۇلبۇلدەك سايرىشىپ، ناخشىلىرىمىزنى ئاڭلىشىپ، بىر جۈپ چېچەكتەك ئېچىلىپ، خۇش پۇراق بىلەن بىر - بىرىمىزنى زىياپەت قىلايلى.

مەن ناخشا ساتقۇچى ياكى ناخشا بىلەن كۆڭۈل ساتقۇچى ئەمەس. ناخشىنى ئۆگىتىپ بولمايدۇ، پەقەت ئۇنى تەكرارلاشنىلا ئۆگىتىپ بولىدۇ.

شۇنداق. مۇھەببەت تۈگىمەيدىغان ناخشىنىڭ ئۈزۈلمەيدىغان بۆلىقى.

56

بۇلبۇل سايرىغان شاخنىڭ ئۈنچىلىرى چوغدەك قىزىل،

سۆيگىنىڭدە قالدۇرۇپ كەتتىڭ چېكەمدە قان قىزىل.

ئەتىرگۈل ئۈنگەن توپا خۇشبۇي گويا سەبدە چېچەك،

بىز سۆيۈشسەك گۈل بەرگىمۇ ئۆزگىرىپ بولغان قىزىل.

57

قارا چېچىڭ خىيالى بىلەن سىنەمدە ئىلھام قوزغايمەن. قەلىمىمنى كۆز يېشىم بىلەن ئۇچلاپ بۇلەيمەن. ئەتىرگۈلدىن سىياھ ياسايمەن. ئۆمرۈم بويى سېنى كۈيلەيمەن.

58

ئەۋەتكەن گۈلدەستەڭنى پۇراپ بىھوش بولىمەن. ئىجازەت قىلساڭمۇ سۆيۈشكە پېتىنالمايمەن.

59

مېنىڭ شېئىرلىرىم مۇھەببەت ئىلاھىنىڭ شىكايەتنامىسى. مېنىڭ شېئىرلىرىم ھاياتلىق سەپىرىدىكى بىر ئەۋلاد ئىنسانىيەتنىڭ ئۆتەڭخانىغا قالدۇرىدىغان قونالغۇلۇق خاتىرىسى. مېنىڭ شېئىرلىرىم بالدۇر يۇرۇپ كەتكەن ئاشىقنىڭ كەينىدىن كېلىدىغان مەشۇقىغا يوللىغان ئامانەتنامىسى.

60

گۈزىلىم، سەن قېرىمايسەن. قېرىيدىغىنى كۆزۈمنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتى.

گۈزىلىم، سەن ھەسرەتلەنمەيسەن. ھەسرەتلىنىدىغىنى ئۆمۈر چەكلىمىلىرى تۇپەيلى ھايات دۇنياسىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان مېنىڭ قەلبىم.

سەن شېئىرلىرىم بىلەن ياشايسەن. مەن بولسام زېمىن بىلەن مەڭگۈ قۇچاقلىشىمەن.

61

ھەقىقي گۈزەللىكنى ھەقىقي شائىرنىڭ قەلبىدىن ئىزدە. ئۇنىڭ قەبرى دىۋان گۈلزارىدىكى سۆيگۈ ھەيكىلىنىڭ ئاستىدىكى مىسرالار ئارىسىدا. ئۇ يازمايدۇ، ئىلھام بېغىشلايدۇ.

62

يار چىشلىگەن غورا، ۋازىغا تىزىلغان ئالمىدىن لەززەتلىك.

63

مەن ھاياتىمنىڭ سەرگەردانى، ئۇنى ئىزدەيمەن. مەن قەلبىمنىڭ باغۋىنى، ئۇنى پەرۋىش قىلىمەن. بېغىمنىڭ باراقسان مېۋىلىرى ئالدىدا ئەما مەن، ئۇنى كۆرەلمەيمەن. ئۇنىڭ شېرىن ھىدىنى سېزىمەن، ئۇنى تۇتالمايمەن.

سەھەر ئويغاندىم، قۇشلار بىلەن تەڭلا.

گۈل ئىبادەتخانىسىغا يول ئالدىم، تاڭ نەسىمى بىلەن تەڭلا.

شەبنەم شارابىنى ئارقا ـ ئارقىدىن يۇتتۇم، قىزىللىق ئىچىگە _ چېچەك ۋە خىجىللىق ئىچىگە غەرق بولدۇم، بۇلبۇل بىلەن تەڭلا.

گۈل ئىبادەتخانىسىدا تىلەندىم، ئېھ گۈل ! مېنىڭ گۇناھلىرىمنى كەچۈرگىن. مېنىڭ گۇناھلىرىم شېئىرىمدا. ئۇ روھىيەت كائىناتىدىكى قەلب يۇلتۇزى. ئۇنىڭدا ھېچقانداق ئېغىرلىق يوق. پۈتۈن ئېغىرلىق مېنىڭ گۇناھلىرىمدا.

خىجىللىق ئىچىدە جاكارلىدىم : ئېھ گۈل ! مېنىڭ شېئىرلىرىمنى قوبۇل قىلغىن. مېنىڭ ھاياتىم شېئىرىمدا. ئۇ مېنىڭ ئاشقلىق ئەرزنامەم، بۇ، سېنىڭ گۈزەللىكىڭ ئىقرارىم، بۇ، مېنىڭ ساڭا ئاتىغان مەرۋايىت خەزىنەم.

65

زېمىن بولۇشنى خالايمەن، زىلۋا بويۇڭ ئۇنىڭدىن مەدەت كۈتسە ؛

سۇ بولۇشقا ھەۋەس قىلىمەن، سۇمبۇل چاچلىرىڭ ئۇنىڭغا چۈمۈلسە ؛

يورۇقلۇق بولۇشنى ئىستەيمەن، قارا كۆزۈڭ ئۇنى سۈمۈرسە ؛

شامال بولۇشنى ئارزۇ قىلىمەن، ئېپار گەۋدەڭ ئۇنى خۇشبۇي قىلسا.

66

مۇھەببەت زۇمرەتلىرىنى ئىزدەپ، شېئىرىيەت گۈزەللىكىنىڭ يۇكسەك مۇنارىنى تىكلە.

مۇھەببەت سۇ تېگىدىمۇ ئەمەس، يالقۇنلۇق ئوت ئىچىدىمۇ ئەمەس. بوران ـ جۇدۇنلار ئىچىدە ئەمەس، ماموق بۇلۇتلار قوينىدىمۇ ئەمەس ... مۇھەببەت بۇلارنىڭ گىرەلەشكەن جايىدا، تۆت كوچىنىڭ ئاغزىدا.

67

ئارام ئال، بۇلبۇلۇم، چارچىدىڭ، ئارام ئال. ئۇيقۇ بىلەن ئۆتكۈز ئايدىڭ ئاخشامنى. مەن داۋاملىتاي سېنىڭ مۇڭلۇق ناخشاڭنى.

ئارام ئال، گۈزىلىم، چارچىدىڭ، ئارام ئال. ئۇخلا چېچىڭ بىلەن يېپىپ كۆكسۇڭنى. مەن سىزاي زوقۇم بىلەن سېنىڭ گۈزەل ھۆسنۇڭنى.

68

مەن مۇھەببىتىمنى ئىزدەيمەن. ئۇنىڭدىن يوقالغان ئۆزۈمنى دېرەكلەيمەن. مەن مۇھەببىتىمنى تۇتۇۋالىمەن، ئۇنىڭدىن قەفەزۇستەك قايتا تۇغۇلىمەن.

69

گۈزەللىك قىچقىرىپ سېتىلىدىغان تاۋار ئەمەس.

ئۇ، ئالەمنىڭ ۋۇجۇدى.

مۇھەببەت تەرسانىڭ مەزھىپى ئەمەس.

ئۇ، ھاياتنىڭ نۇرى.

70

مۇھەببەت _ ئوچۇق خۇپىيانىلىك، ئۇ تارتىنىش قۇتىسىدىكى ئوت مەلىكىسى.

مۇھەببەت _ خۇپىيانە ئوچۇقلۇق، ئۇ چوغ تاجىنى تاقىمىغان چاقماق شاھزادىسى.

71

خۇشاللىقلىرىڭدىن قايغۇ شارابى ئىچتىما. مەستلىك قۇيۇنى مەيخاناڭنى ۋەيران قىلىدۇ.

قايغۇلىرىڭدىن شادلىق مەيزىپى ھازىرلا. مەشرەپلىرىڭنىڭ ھەلقىسى بىخۇد ئۆتمىسۇن.

72

سەيياھ ۋە قەقنۇستىن ئىپتىدا بولغان ئاھاڭ، داۋۇت ۋە سۇلايماندىن ئاپىرىدە بولغان مۇزىكا، قەلەمدىن قەدىم، قەغەزدىن پېشقەدەم بولغان بۇ ناۋانى سۇ توپانى، ئوت قىيامىتى ۋە ئىمامى مەھدىنىڭ ئاخىر زامانى ئاياغلاشتۇرالمايدۇ. ئۇ ئىنسان جەۋھىرىنىڭ ھايات كەۋسىرىدىن ئالغان قۇدرىتى، يۈرەك قۇشىنىڭ ئەقىل گۈل قاچىسىدىن ئىچكەن شەبنىمى.

سەن ئۇنىڭغا يېڭى گۈلىستان بېغىشلا ! ئۇ ساڭا يېڭى تۇيغۇ بېغىشلىغۇسى ...

73

لالە غۇنچىلىرىغا بىتاقەت بۇلبۇل : ئەي گۈلۈم ئېچىلساڭچۇ، دېدى.

لالە غۇنچىسى گۈل بەرگىنى ئاچتى. لالىلەر بۇلبۇلنى ئورىۋېلىشتى. بىراق، بۇلبۇل

خۇشال بولمىدى.

بۇلبۇل گۈل لالىرىگە قاراپ نىدا قىلدى : ماڭا كېرىكى گۈزەللىك خەزىنىسى ئەمەس، ئۇ چىرايلىقلىقنىڭ زىندانى، بېزەكلەرنىڭ قەپىسى ؛ ماڭا كېرىكى ئىشق ـ مۇھەببەت بولغان سىنەڭدىن ئۇرغۇپ چىقىپ، بىئارام كۆڭۈلگە ئارام بېرىدىغان بىباھا يۈكسەك سۆزلىرىڭ، دېدى.

لالىلەر قاقاقلاپ كۈلۈشتى، ئۇنىڭ خۇش پۇرىقى چېچىلدى. شەبنەم پىيالىلىرىگە مەيلەر قۇيۇلدى. ئىشق بىلەن كۆيلەنگەن يۈكسەكلىك گۈزەللىكنى ھېكمەت دۇرلىرى بىلەن شولىلاندۇرغانىدى.

بۇلبۇلنىڭ كۆڭلى ئېچىلدى گۈلزار ئاشىقى، بۇلبۇلى ئازادىگە ئايلاندى.

74

كۆزۈم گۈزەللىكنىڭ چىنلىقى ئۈچۈن شاھىت. سۆزۈم ئۇنىڭ ئىقرارنامىسى. ھاياتىم ئۇنىڭ ھىمايىچىسى بولمىغان قۇربانى.

75

سەن ھەقىقەتنىڭ خۇش پۇراق بىلەن بېشارەت بېرىدىغان ئىلاھى.

سەن ماڭا سىر، چۈنكى : سېنىڭ بەدىنىڭ ئىپار بىلەن يۇيۇلغانمىدۇ ياكى سېنىڭ ئىچكەن سۈيۈڭ ئىپار بۇلىقىنىڭ شەربىتىمىدۇ ۋە ياكى سېنى گۈزەللىكلەر ئىلاھى خۇش پۇراقلار دەرياسىغا چىلىغانمىدۇ، بۇ ماڭا يوچۇن.

مەن پەقەت سېنىڭ جىگدىلىك مەھەللىدە تۇغۇلۇپ، جىگدە چېچىكى قىسىپ ئۆسكىنىڭنىلا بىلىمەن. شاپتۇللۇق باغ مەھەللىلىرىدىن سېنىڭچە خۇشئىپار چىقمىغان.

76

تەبىئەت بىر ئۇلۇغ گارمونىيە، بىر ئۇلۇغ مۇھەببەت ماگنىتى ...

تەبىئەت سۆيدۇ ئۆز مەشۇقىنى، سۆيگۈدىن راۋاندۇر بىپايان ئالەم،

بىلمەن يارالغان تۇرۇپ سۆيگۈدىن، شۇ سۆيگۇ تۇپەيلى گۇناھكار ئادەم.

77

مۇھەببەت يەلكىنىگە چۇشكىن، پاجىئەلە دېڭىزىغا راۋان بول.

يۈكسەكلىك تۇلپىرىغا مىنگىن، كىشىلىك دالاسىغا چاپ.

78

ئاھ، مۇھەببەت، مۇھەببەت ...

سەن سېھرىگەرنىڭ نەي ساداسى ئەمەس، شەيدايىلىقنىڭ مۇناجاتى ؛ سەن ئېزىتقۇلۇق تۇمانلىرى ئەمەس، ئارزۇلۇق ئۈمىدنىڭ گۈزەل پەرىشتىسى ؛ سەن ئۆتمۈشنىڭ ھەسرىتى ئەمەس، كەلگۈسىنىڭ شولىسى.

79

ئاي يورۇقى، يېقىملىق يېرىم قاراڭغۇلۇق.

مەي تەسرى، نازۇك يېرىم ھاياتلىق.

سەن بىلەن سەيلە قىلىپ كۆزلىرىڭگە يېنىپ - يېنىپ قارىماق،

ۋىنوسىزمۇ مەست قىلىدىغان شېرىن ئىچىملىك ...

80

ھايات ئۇمىدى چوڭ گۈلخان، مۇھەببەت ئۇچقۇنى ئۇنىڭدىن تارار.

مۇھەببەت ئۇچقۇندىشى لاۋىدەك يالجىتىدۇ ئىختىيار.

بايلىق بىلەن نامراتلىق ئۇنى قىلار ئوخشاشلا بىقارار.

81

مەيلى سەرۋىي قەددىڭدە ياسا پاجىئەلىك دار، مەيلى ئۇنىڭدا مەن قالارمەن ئەيساغا ئوخشاپ ئۆمۈرۋار.

مەيلى چىمەن كۆكسۈڭنىڭ دالاسىغا تاشلانسام، مەيلى يۈسۈپتەك ماكان بولسۇن ماڭا چاھۇغار.

مەيلى بۈدۈر چاچلىرىڭ ئۇپقۇنىغا غەرق ئېتەي، چور تان بىلىق يۇنۇسقا بولغان كەبى ساھىپكار.

مەيلى ئىشقىڭ پىراقى ئوتقا سالسۇن قەقنۇستەك، بولسام لىۋىڭ ئابىدىن تىرىلمەككە ئۇمىدۋار.

82

مۇھەببەت، ئىناۋەتلىك سەزگۈ، شېرىن زوراۋانلىق ...

ئۇنىڭ ئالامەتلىرىنى ھېس قىلىمەن، ئۇنىڭ ماھىيەتلىرىنى چۈشەنمەيمەن. ئۇنى چۈشىنىپ بىلىشكە ئاجىزمەن، چۈشەنمەي قۇربان بولۇشقا قۇدرەتلىكمەن. بۇنىڭ شاھىتى : ۋاپاسىزلىق ئالدىدا زارلانمىغانلىقىم ...

83

ئۈمىد، ئۈمىد، ماڭا كېرىكى ئاشۇ نۇرانە ئۈمىد ... ئۈمىد ئۇ نېمە ئىدى ...

ئۈمىد _ قاراڭغۇ كېچىدىكى شولىلىق چىراغ.

ئۈمىد _ تەسەۋۋۇر دەرىخىدىكى رومانتىك قۇشى قونىدىغان چاڭگا.

ئۈمىد _ رېئاللىقتىن بىزار بولغان مېڭىنىڭ لىرىك ئايۋاندىكى شېرىن چۈشى.

ئۈمىد _ روھىيەت شىپاگىرىنىڭ تۇتىيا دورىسى.

ئۈمىد _ پىل جىسمىنى پەيدەك ئۇچۇرىدىغان قانات.

ئۈمىد _ يۇلتۇزلار چاچقۇلىرىنى سامادا ئارقانسىز كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان ماگنىت.

ئۈمىدسىزلىك _ قىيامەت ...

84

ئاي يورۇقى مەپتۇن قىلمامدۇ سېنى، دىل شاۋقۇنى مەجنۇن قىلمامدۇ سېنى.

سالقىن شامال قۇندۇز چاچلىرىمنى يۇزۇڭگە ياپقاندا، ئىللىق سۆيگۈ تەسىر قىلمامدۇ ساڭا. ئىككى سىنە، زىل ـ بوم تار بىر چېلىنسا هايات زوقىن ئەسىر قىلمامدۇ ساڭا.

مەن ساڭا ئوقۇغاچ مەدھىيە ـ ساما، يۇلتۇزلار ئوينىاپ ساما. بەلكىم شۇڭا ئېگىلگەندۇ يادەك ساما.

85

ئىككى يۈرەك قىسمەتنىڭ ئۈلى، ئىككى يۈرەكتىن قىسسە باشلىنىدۇ.

86

بارلىق ياخشى ئارزۇلىرىڭنى هايات ۋاقتىدا بىجا قىلىپ، بارلىق ياخشى هىممەتلىرىڭنى ئۇنىڭ بېشىدىراق تۇگەتكىن. ئۆزۈڭ توغرىلىق دوزاخ قاپقىسى ئالدىدا ئاقلىغۇچىلىق

قىلما، جەننەت ئىشىكى ئالدىدا ھەسرەت چەكمە.

87

سەن ئەجدادىڭدىكى، ياق ـ ياق، پۈتۈن ئىنسانىيەتتىكى ھەممە گۈزەللىكلەرنىڭ مۇنەۋۋەر ۋارىسى. سېنىڭ قەلبىڭ ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتلىرىنىڭ ئەسلىمىسى، ئۈمىد ـ ئارزۇلىرىنىڭ شولىسى. سەن ئىككىنچى ئېلىنا، ياق ـ ياق گۈزەللىكنىڭ بىغۇبار ئۆلگىسى.

88

ۋاقىت زومىگرى سېنىڭ ھۆسنۈڭدىكى گۈزەللىك خەزىنىسىگە چاڭ سالىدۇ. ھەسرەت زىمىستانى قۇندۇز چېچىڭغا قىراۋ تاشلايدۇ. ھەۋەس كۆزلىرى خېرىدارلىق زوقىنى بىۋاپالىق بىلەن گۈگۈمدىن تاڭغا يۆتكەيدۇ.

89

بەخت سازىنى تەڭشە.

ئىككى تارنى بىر ـ بىرىگە مۇجەسسەم قىلغىن.

ماسلاشمىغان تارلاردىن مەرسىيە ئاھاڭى ئاڭلىنىدۇ.

90

ۋاقىتنىڭ ئەجدىھاسىدىن غالىب چىقىش ئۈچۈن شۇنداق گۈزەللىك چوققىسىغا چىققىنكى، كەلگۈسىدە جىسمىڭ تەبىئەت قوينىغا، روھىڭ خەلق قەلبىگە كۆمۈلىدىغان بولسۇن. ئالەمدىن كەتكەن گۈزەللىكنىڭ روھىيەت مەنىسىدىلا كىشىلەرنىڭ ئەقىل كۆزىنى

91

مۇھەببەت كۆزۈمگە سېھىرگەرلىك ئەينىكىنى تاقىدى، ساڭا ئالتۇندىن ھەل يالاتتى.

92

ۋاقىت _ قۇدرەتلىك نوپۇز.

ۋاقىت _ رەھىمسىز زوراۋان. ئۇ شىر ۋە يىلپىزنى يىقىتىپ، يۇلتۇزلارنى كۆچۈرۈپ، سۇيىقەستلەرنى چىرىتىپ، سىرلارنى ئاچىدۇ. ئەسىرلەپ ياشىغان تۇتى، يۈز يىللاپ ياشىغان ھىيلىگەر تۈلكە، مىڭ يىللاپ كۆكەرگەن ئارچا ۋاقىت سەييادى ئالدىدا ئاجىز ئەسىرگە ئايلىنىدۇ. نۇھنىڭ كېمىسى، پىرئەۋىن مۇمىياسى، ساكيامۇنىنىڭ جەسەت ساندۇقى، ئىبراھىمنىڭ غارى ۋاقىت ئالدىدا زەئىپ. ۋاقىت ھاياتلىق ئورمىنىنى ئورىدىغان ئورغاق، گۈزەللىك يايلىقىدا جەۋلان قىلىپ يۈرگەن ئۆتكۈر چالغا.

ئېھ، سۆيۈملۈكۈم، گۈزىلىم. پۈتۈن كائىنات زالىدىكى بىھېساب نەقىشلەر ئارىسىدا ساڭا يېتىدىغان ئۇلۇغۋار ئەسەر يوق. سەن ئەڭ ئالىي گۈزەللىقنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق ئۈلگىسى. قارا، ئەنە ۋاقىت، ئۇ يۇلتۇزلار ئارىسىدا پىرقىراپ يۈرمەكتە. ئۇ مېنىڭ تىنىقلىرىم، سېنىڭ تەبەسسۇملىرىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان.

كەل سۆيۈملۈكۈم، گۈزىلىم، مېنىڭ قاناتلىرىم ئاستىغا كىرگىن. ۋاقىتنى قايغۇ ـ ھەسرەت، ئارزۇ ـ ئارمان بىلەنمۇ، ھۆسن ئالىپتىلىقى بىلەنمۇ ئەيۋەشكە كەلتۈرەلمەيسەن. ئۇنى مەنىۋى گۈزەللىكنىڭ تىللاردا داستان بولىدىغان ئەسلىمىسى _ مېنىڭ شېئىرلىرىم يېڭىدۇ. ئۇ ئالەم سىرلىرى بىلەن تويۇنغان، ئالەم ئەقلى بىلەن نۇرلانغان، ئۆلمەسلىك ئالمىسى بىلەن ئۆزىنى زىننەتلىگەن، ئۇ ياۋا گىياھ ئورۇقىدەك

ھەمىشە تۆكۆلۈپ ۋە قايتا كۆكىرىپ تۇرۇشتىن ئىبارەت ئۆلمەسلىك جادۇسى بىلەن سېھىرلەنگەن. ئۇنىڭغا قۇدرەت بېغىشلىغان نەرسە، جىمىكى زىۋىسلارنىڭ زىۋىسى بولغان ئىنسانىيەت.

93

مېنىڭ يۈرىكىم مۇھەببەت توپىسى بىلەن قاتۇرۇلۇپ، ئىشق ئوتىدا پىشۇرۇلغان پىرامىدا.

ئۇنى نىل ياقىسىدىن ئىزدىمىگىن، ئۇ مىسىرلار دالاسىدىكى جەزىرىگە كۆمۈلگەن.

ئۇ يەردە ۋاقىت توزانلىرى بىلەن ئىقلىمنىڭ جۇدۇنلىرى يوق.

94

كۆزۈمنىڭ رەسىم رامكىسىدا سېنىڭ سۈرىتىڭ.

قەلبىمنىڭ شېئىرىيەت دىۋانىدا سېنىڭ روھىڭ.

95

سېنى سۆيىمەن، بىلىپ ـ بىلمەي سېنى سۆيىمەن.

سېنى ياخشى كۆرۈشۈم بەخت ئەمەس، ئۇ ئازابنىڭ بېشارىتى. بەخت، مېنىڭ بەختىم مېنىڭ سېنى سۆيۈشۈمدە ئەمەس، سېنىڭ مېنى سۆيۈشۈڭدىلا.

سېنى سۆيىمەن، بىلىپ ـ بىلمەي سېنى سۆيىمەن. مەشۇقسىز ئاشىقنىڭ مۇھەببىتى قىسمەتنىڭ ئېزىقتۇرۇشى ياكى شۇبھىلىك ئامانەت. ئۇ تەڭرىسىز ئىستىقامەتنىڭ ئەجىرسىز ئېتىقاد بولغىنىغا ئوخشاش بەختسىز بىچارىلىك. مېنىڭ ئىزدەيدىغىنىم : كۆڭلەكلىرى باغنىڭ چىتلىرىدا يىرتىلغان، تەنلىرى تىكەندە قانىغان، قىسمىتى غەزەل

96

مەشۇقى قولىدىكى خام چۇچۇك ئالمىنىڭ باققال ئالمىلىرىدىن لەززەتلىك بولغان تەمىدىن مۇھەببەتنىڭ بەختىنى سەزدىڭمۇ.

ئالما دۇنياسىغا غەرق بولۇپ، ئالما يەپ ياشايدىغان قۇرتنى بەختلىك دەپ بىلەمسەن.

97

كاككۇك _ ئەرك سېيماسى، قونۇپ ئۆتكىن ھەر بىر موھتاج چىمەنگە.

ئەركىن پىكىر _ ھەقىقەتنىڭ يالىڭاچ پەرزەنتى. ئۇ ئاپۇللونىڭ ئوت ھارۋىسى ياكى پۇساڭ دەرىخىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش قۇشى بىلەن بىللە يەر – زېمىن، دېڭىز – ئوكيانلارنى كېزىدۇ. ئۇنىڭ قايغۇلىرى ئىنسانىيەتنىڭ دەرسلىكى. ئۇنىڭسىز گۈزەللىك ئۆزىنىڭ مېڭىسىنىمۇ، قەلبىنىمۇ يوقاتقان ھەيكەلگە ئايلىنىدۇ.

98

ئەركىنلىك قۇشى كرېست دارىغا قونۇپ ئۆتىدۇ. ئۇنى ياكى كەمسىتىپ چىرىتىدۇ، ياكى ئۇنى ئەتىۋارلاپ مەشئەل دەستىسى قىلىدۇ.

99

ئەي گۈلزار ئاشىقى بۇلبۇل، دېدى كاككۇك. ئۇ يەنە نېمىلەرنى دېگەنلىكى ئېسىمدە يوق. خىيالىمغا ئۇنىڭ يەنە مۇنداق دېگەنلىكى مەلۇم بولدى : سەن گۈللەر گۈزەللىكى ھەققىدە شائىرانە قەسىدە، سازەندىلەردەك مۇڭلۇق كۈي بىلەن سايرىدىڭ. ئەمما، مېنى

تەئەججۈپ قىلغىنى، سېنىڭ لالە پىيالىسىدىكى شەبنەم شارابىنى ئىچىپ، لەرزان مەستخۇشلۇق بىلەن مۇناجات ئوقۇشتىن يىراقلىشالمىغانلىقىڭ بولدى. قارا، قاناتلىقلارنىڭ ئەڭ كىچىكى، سېنىڭدىن مىڭ ھەسسە زەئىپ بولغان قەيسەر پەرۋانىنىڭ جاسارىتىگە ! سەن ئۇنىڭ ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغانلىقىدىن تەسىرلەنمەمسەن. ئۇ قەقنۇسنىڭ مۇرتى، سەمەندەرنىڭ ئوقۇغۇچىسى.

ۋاھ، پەرۋانە. سەن چىراغ مەشئىلىگە مەپتۇنلۇق ھېكايەڭنى پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭ بىلەن يېزىپ كېلىۋاتىسەن. سېنىڭ تىلىڭ يوق. شۇنداقتىمۇ سەن نەزمىسىز داستان، ئاھاڭسىز سىمپونىيە. سېنىڭ قىسقىغىنا ھاياتىڭ تارىخسىز قەھرىمانىنىڭ شەجەرنامىسى. سەن ھايات تۇترۇقلىرى بىلەن پارلاپ تۇرغان ھاياتلىق مەشئىلى ؛ زەردۇشت راھىبلىرىنىڭ ئاخرۇمازدىغا بولغان شەيدالىقى سېنىڭ ئالدىڭدا تىلغا ئېلىشقا ئەرزىمەيدۇ.

كاككۇك داۋاملىق سايرىدى. ئۇنىڭ قۇسقان نەزم قانلىرى ساقاللىرى كامپۇردەك ئاقارغان، كۆزلىرى چوڭقۇر دېڭىزدەك ئەقىل بىلەن تولغان ھېكىمنى سەۋدايى ھالىتىگە كەلتۈرگەنىدى.

سەۋدايى كاككۇك دېگەن تەئەججۈپلۈك سۆزلەرنى تەئەججۈپلىنىپ ئولتۇرماستىنلا تەكرارلاپ، مېنىڭ قەلبىمدە بارلىق زورلۇقلارنىڭ شاھىنشاھى بولغان ۋاقىت قۇدرىتىنى يېڭىدىغان كىچىككىنە قەھرىمانىنىڭ مەيخانىسى تۇرۇپتۇ. بۇ ھاپىزنىڭ خانىقاسى، تەرسانىڭ ئىھرامى ئەمەس. بۇ پەرۋانىدەك قەيسەر ۋە پەرۋانە ئۇۋىسىدەك كىچىككىنە يۇرەك. ئۇنىڭ رىتىمىدا جەننەت ھەۋىسى بىلەن دوزاخ ئەندىشىسى يوق. ئۇنىڭ ھاكىمى مۇھەببەت ۋە شېئىرىيەت ئىلاھىدىن ئىبارەت.

سەۋدايى ھېكىم قاقاقلاپ كۈلدى : ئۇنىڭغا قارشى ئېتىلغان ھەر بىر ساداق

ئىنسانىيەتنى نادانلىق غارىدىكى پاسىق قاراڭغۇلۇققا، رەھىمسىزلىك دەشتىدىكى

دەھشەتلىك قان توپانىغا گىرىپتار قىلىش ئىستىكىدە ئاسمان قەرىدىكى مۇبارەك ئاي

بىلەن قۇياشقا تاش ئاتقاندەك ئېغىر گۇناھ ۋە بىھۇدە ئاۋارىچىلىك ...

كاككۇك قاناتلىرىنى رۇسلىدى. سەۋدايى ھېكىم ئۇنى قەپەستىن قويۇۋېتىپ دۇئا قىلدى.

كاككۇك قاناتلىقلارنىڭ ئەڭ قەيسىرى بولغان پەرۋانە ئالدىغا زىيارەتكە كەتتى.

يۇلتۇزلار چاقنىدى، گۈللەر تەبەسسۇم قىلدى.

ئۇلار مېنى گۇناھسىز دېيىشتى.

تارىخ قانداق يېزىلىشى كېرەك؟

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

تارىخ ئالدى بىلەن ئىنسانىيەت ھاياتلىق كۈرەشلىرى تارىخ بولۇشى بىلەن بىللە، يەنە ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىش تارىخىدىن ئىبارەت. ئىنسانىيەت ئۆز تارىخىنى تاكى يېزىق بىلەن ئىپادىلىگۈچە بولغان ئۇزاق زامانلار داۋامىدا تاش، يېزىق ۋە مېتالدىن، كاش ۋە ئۆستىخاندىن ياسالغان ئىشلەپچىقىرىش قۇراللىرى، تۇرمۇش بۇيۇملىرى، جۇملىدىن ئەڭ ئىپتىدائىي ئېتقاد ۋە سەنئەت يادىكارلىقلىرىغا « يېزىپ » قالدۇرغان.

مەلۇمكى، ئىنسان ئۇچۇر قالدۇرغۇچى زاتتۇر. ئەگەر بىز، يېزىقنى ئۇچۇر دەپ قارىغىنىمىزدا، ئۇچۇرنىڭ ئىنسانىيەت بىلەن بىللە مەيدانغا كەلگەنلىكىنى، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەر بىر قەدىمى ئەگەر ئۇ ساقلىنىپ قالغان بولسا، ئۇچۇر قىممىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. ئىنسان تۇرمۇشىنىڭ بىۋاستە، بىرىنچى قول، ئەمەلىي ۋە كونكرېت چۆكمىلىرى ھەرقانداق تارىخچىنىڭ، بولۇپمۇ ئوردا تارىخچىلىرىنىڭ ھەرىپ بىلەن يازغان تارىخىدىن چىنراق ئۇچۇر قىممىتىگە ئىگە. بۇ ھەقتە بىز مۇنداق قارايمىز :

بىرىنچىدىن، تارىخنى ھەممىدىن ئىلگىرى ئۇنى ياراتقان خەلقنىڭ تارىخ ئىزى، تارىخ

چۆكمىلىرى، تارىخ ئۇچۇرىنى ئاساس قىلىپ مۇھاكىمە قىلىش كېرەك . ئۇ، باشقا ۋاستىلىك، يازما مەلۇماتلارنىڭ ئەقىلگە ئۇيغۇن ياكى ئەمەسلىكىنى ئۆلچەيدىغان مىزان.

ئىككىنچىدىن، تارىخنىڭ ئۇچۇرى ئۇنى يارارتقان خەلقنىڭ تۇرمۇش ـ كەچۈرمىشلىرىدەك ئىزچىللىقتا، سىستېمىلىقتا، مەنتىقىلىقتا ۋە ئەنئەنىۋىيلىككە ئىگە . ياسالما « پاكىت » لار ياتلىقى ،ياسالمىلىقى، تەنها ۋە تاسادىپىيلىقى بىلەن سىخمەيدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ئۇچۇر تارىخ ھېسابلىنىدىكەن، ھەممە خەلقنىڭ تارىخى ئوخشاشلا تولىمۇ قەدىمدۇر. يازما تارىخى مەنبەلەر يېتەرلىك توپلىنىشى، يېزىقتىن ئىلگىركى يېزىق ئورنىدا ئىشلىتىلگەن تامغا ـ بەلگىلەر روشەنلەشتۈرۈلىشى، پۈتۈن ئۇچۇر تارىخى ئېتىبارغا ئېلىنىشى لازىم.

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىننىڭ «قەدىمكى مەركىزى ئاسىيا» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى.

ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئۇيغۇرلاردا ئىسلامىيەت

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

ئىسلامىيەت ھەققىدىكى كۆپ ئەسەرلىك ئىلمي تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ ئاقلانە يەكۈنلىرى ئىسلامىيەت ھادىسىسىنىڭ ئەينى يىللاردىكى نۇقۇل دىني ـ ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكتى،ياكى نوقۇل ئىسلامىيەت ئىلاھىيەتچىلىكى ئېتىقادى كاتېگورىيلىرى بىلەن چەكلىنىپ قالمايدىغان تېخىمۇ كەڭ كاتېگورىيلىك قىممەتكە ـ ئىسلامىيەت قىممىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنتەستىقلىدى.ۋەھالەنكى،ئىسلامىيەت مەدەنىيىتى تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئىنسانىيەتنىڭ ئالەمشۇمۇل تارىخىي مەنىيەت ئۆركىشىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر ئەرەب يېزىقى ۋە ئىسلامىيەت ئېتىقادى شەكلىدىكى سېنكرېتىك كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت ئىدى، خالاس. بۇ مەدەنىيەت مىسىر، گرېك ـ رىم، ئىسرائىل، مىسوپوتامىيە ـ ئىران، يىراق شەرق، ئوتتۇرا-

مەركىزى ئاسىيا ھەم ھىندىستان مەدەنىيەتلىرىدىن ئوزۇقلانغان ۋە بۇ رايۇنلارغا يېڭىچە مەدەنىيەت شەكلىدە تەسىر كۆرسەتكەن.

تارىخىي شەخس سۈپىتىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر VI ئەسىرنىڭ 70- يىللىرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ قۇرەيش قەبىلىلىرىگەمەنسۇب قاسىم ئۇرۇقىدىن بولۇپ،ئۇ 610-612- يىللىرىدىن باشلاپ ئىسلام دىنىنى تەشۋىق قىلىشقا باشلىدى.

مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدا سۆزلىگەن سۆزلىرىنى بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ كۆپى 633- يىلقى ئەبۇ مۇسلىمىيانغا قارشى جەڭلەردە قۇربان بولۇپ كەتكەچكە،ھەزرىتى ئابابەكرى خەلىپىلىكتە تۇرغان ۋاقىتلارداھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇ سۆزلەر ئاساسىدا 《قۇرئان》 تۈزۈش ئىشى باشلاندى.بۇ خىزمەتكە مۇھەممەد پەيغەمبەر نىڭ ھايات ۋاقتىدىكى مىرزىسى زەئىد ئىبنى سابىت مەسئۇل قىلىندى.تۈزۈلۈپ چىققان تۇنجى توپلام ئابابەكرى ۋە ئۆمەر خەلىپىلەر تەرىپىدىن ئىشلىتىلدى.ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە چىققاندىن كىيىن􀀀644-656􀀀،يېڭىباشتىن رەسمىي ئىسلام دەستۇرى تۈزۈشنى ئويلاپ،بۇ خىزمەتنى يەنىلا زەئىد ئىبنى سابىتقا تاپشۇردى.ئۇ بىر قانچە ياردەمچى مىرزىلار بىلەن بىللە بارلىق ساقلىنىپ قالغان قول يازمىلار،پارچىلارنى توپلاپ،651- يىلى 114 سۈرە ۋە كۆپلىگەن ئايەتتىن تەركىب تاپقان ھازىرقى 《قۇرئان》 نى تۈزۈپ چىقتى.ئىلگىرىكى تۇنجى توپلام كۆيدۈرلۈپ ،يېڭى توپلام تۆت نۇسخا كۆچۈرۈلدى.ئۇلار مەدىنە،كۇفا،بەسرە ۋە دەمەشقتىن ئىبارەت تۆت مەركىزىي شەھەردە ساقلاندى

ئىسلام دىنى ئۆزىگە خاس دىنىي پەلسەپىگە - كالامىزم سىستېمىسىغا ئىگە.ئىسلام ئىدېئولوگىيىسى 《قۇرئان》 ، 《ھەدىس》 ، 《تەفسىر》 ، 《فىقھە》 (قانۇن - نىزام)قاتارلىق دەستۇرلەرگە ئاساسلانغان بولۇپ،بۇنىڭ ئاساسى 《قۇرئان》 دىن ئىبارەت.

ئىسلام بەش پەرھىزگە ئاساسلانغان،ئۇنىڭ بىرىنچىسى: 《ئاللانىڭ بىرلىكى،مۇھەممەدنىڭ

ئاللانىڭ ئەلچىسى》ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش ئىدى.بۇ ئىسلام ئېتىقادىنىڭ 《ئىمان》 (ئىشەنچ)ئاساسى.ئىسلام دىنىدا 《شەيتان》 ، 《ئىبلىس》 بەندىلەرنى ئىماندىن چەتلەشتۈرگۈچى سەلبىي روھىي مەۋجۇدات سۈپىتىدىلا قارىلىندۇ.ئىسلام دىنى كۆپلىگەن مالائىكىلەر ھەققىدىكى بايانلار ئىچىدىن تۆت مالائىكىنى ئالاھىدە تىلغا ئالىدۇ،ئۇلار:جەبرائىل،مىكائىل،ئەزرائىل،ئىسراپىلدىن ئىبارەت.ئىسلام ئەقىدىسى ئاللا دۇنيانى ئالتە كۈندە ئۆز نۇرىدىن 《بەرقى تەجەللى》 (ئىمىمۇناتسىيە)شەكلىدە ياراتقان.7ـ كۈنى ئادەمنى ياراتقان،دەپ ئىزاھلايدۇ.ئىسلام دىنى 《تەقدىر ئەزەلىيە》 بىلەن ياخشىلىق ۋە يامانلىق ھەركىمنىڭ ئۆزىگە باغلىق دېگەن ئىككى خىل ئىزاھلاشنى تەڭ قۇۋۋەتلەيدۇ.شۇ ئاساستا《زامان ئاخىر》ۋە《قىيامەت كۈنىدىكى سوراق》تەسەۋۋۇرلىرى سۈرەتلىنىدۇ.قىيامەتتە ھەممە مالائىكىلار ،جىن ـ ئالۋاستىلار ۋە ئادەمزات ئۆلىدۇ ۋە كېيىن قايتا تىرىلىپ قىيامەت سورىقىغا داخىل بولىدۇ دېيىلىدۇ.

ئىسلام دىنى تارىختا ئۆتكەن كۆپلىگەن دىن ئىختىراپچىلىرى ۋە پەيغەمبەرلەر ئىچىدە ئالاھىدە شۆھرەتلىنىدۇ.ئىسمائىلىزم تەرەپدارلىرى ئىمام مۇھەممەد ئاخىر زامان (ئىبىن ئىسمايىل)نى ئاخىرقى پەيغەمبەر دېيىشىدۇ.ئىسلام ئەقىدىسىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر ئاللانىڭ ئەلچىسى،ئۇنىڭغا پەيغەمبەرلىك ۋە 《قۇرئان》 جەبرائىل ئەلەيھىسالام ئارقىلىق ۋەھىي بولغان دەپ قارايدۇ.م ھەممەد پەيغەمبەر بىر كېچىدە 《مىراج》 غا چىقىپ،تەڭرى دىدارىغا ۋاسىل بولغان، دىگەن قاراش ساقلانغان.

كۈنىگە بەش ۋاخ ناماز ئوقۇش ئىسلام پەرھىزلىرىنىڭ ئىككىنچىسى.دەسلەپكى ئىسلام ئېتىقاتىدا بىر كېچە ـ كۈندۈزدە ئۈچ قېتىم ناماز ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان بولسىمۇ،مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىن مۇھەممەد پەيغەمبەر تەرىپىدىن بەش ۋاق قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن.

روزا تۇتۇش ئىسلام پەرھىزلىرىنىڭ ئۈچىنچىسى بولۇپ،قەمەرىيە كالېندارى بويىچە رامىزان ئېيىدا بىر ئاي روزا تۇتۇلىدۇ.مەلۇماتلارغا قارىغاندا دەسلەپكى ھەر ئون كۈندە بىر كۈن روزا

تۇتۇش بەلگىلەنگەن. كېيىنچە رامىزان ئېيى روزا ئېيى قىلىپ بەلگىلەنگەن .رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇشتىن باشقا ئىختىيارىي تۇتۇلىدىغان روزىلارمۇ بار.

زاكات ئاتالمىسى 《پاكلانماق》 مەنىسىدە بولسىمۇ،ئۇ دىنىي تەشكىل ۋە دىنىي جامائەتنى ئىقتسادى جەھەتتە تەمىنلەش مەجبۇرىيىتى سۈپىتىدە مۇلۇكدار ۋە تاپاۋەتلىك تەبىقىلەرگە پەرھىز قىلىنغان.

ھەج قىلىش ئىسلامىيەتتىن ئىلگىركى ئەرەبلەردە ساقلانغان ئەنئەنە بولۇپ،ئۇلار مەككىدىكى قارا تاش ۋە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەدىمكى جايىنى زىيارەت قىلىناتتى.بۇ ئادەت ئىسلاملاشتۇرۇلدى ۋە قۇربىتى يېتىدىغان مۇسۇلمانلارغا پەرھىز قىلىپ بېكىتىلدى.ھەج ۋاقتىدا تىكىلمىگەن ئىككى پارچە ئاق رەختتىن ئېھرام ۋە كەش كىيىلىدۇ.ئاراپات تېغى ۋە مىنا جىلغىسىدا ھەر قېتىمى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ،ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قەدىمىي جايىدا ناماز ئوقۇلىدۇ.ھەج ۋاقتىدا قۇربانلىق قىلىنىدۇ.

ئىسلام دىنىدا بىر قاتار قانۇن ـ قائىدىلەر ئىسلام قانۇنشۇناسلىقى 《فىقھ》 ئارقىلىق گەۋدىلەندۈرۈلگەن .ئىسلام كالامىزمىغا گۇمانلىنىش مۇتەززىلىزم تەرەپدارلىرىنىڭ 《قۇرئان》 نى ئەقىل ياردىمى بىلەن ئىزاھلاش ئەركىنلىكى ئارقىلىق مەيدانغا چىققانىدى.تەبىئەت پەلسەپىسى،پانتېزم تەرەپدارلىرى ئىسلام ئەقىدىلىرىگە ئائىت دىنىي،سىياسىي مەزھەبلەر مەيدانغا چىقتى.ئىسلام كالامىزمى تارىخىدا 《ھۇججەتۇل ئىسلام》 ۋە 《زەينۇددىن》 دەپ شۆھرەت قازانغان ئىمام مۇھەممەد غەززالى(1059-1111)ئىسلام ئەقىدىلىرىنى پەلسەپىلىك سىستېمىسىغا سېلىش ۋە ئىسلام پەلسەپە قائىدىلىرىنى مەنتىقىلىق يول بىلەن دەلىللەشكە كىرىشتى ۋە ئۇ ئىبىن روشىد (1126-1198)قاتارلىق ناتۇرال پانتېزملىق مۇتەپەككۇرلارنىڭ تەنقىدىگە يولۇقتى. ئىسلام دىنى 《قۇرئان》 دىنى پەلسەپىلىك،دىنىي قانۇن ـ ئەخلاقىي مەزمۇنلاردىن تاشقىرى يەنە قەدىمكى ئەرەبلەر ئارىسىدا تارقالغان قەدىمكى دىنىي رىۋايەتلەرنىمۇ ئۆزئىچىگە ئالغان.بۇلارغا ئىسلامىيەتتىن ئىلگىركى تەبىئەت ئىلاھچىلىقى ۋە

تۇتېمىزم سىغىنىشىغا ئائىت مەنبەلەرنى،يەھۇدىزم دىنىي كىتابىي《تەۋرات》دىكى توپان،نوھ،ئىبراھىم،مۇسا،يۇسۇپ قاتارلىقلار توغرىسىدىكى مەزمۇنلارنى؛ئەيسا پەيغەمبەر،قىيامەت،قايتا تۇغۇلۇش ۋە قىيامەت سورىقى قاتارلىق《ئىنجىل》-خرىستىئان تەسىرىنى كۆرستىش مۇمكىن.

ئىسلام دىنى دەسلەپكى تەشۋىقات باسقۇچىدىلا كەڭ ئەپۇچانلىق پوزىتسىيىسى قوللاندى.بۇ هال يېڭى دىنىنىڭ ئېتىقاد قوشۇنىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق بولغان.

مۇھەممەد پەيغەمبەر (570 - 632)دىن كېيىن ئابابەكرى(632 - 634 - يىللىرى خەلىپە بولغان)،ئۆمەر(634 - 644 -يىللىرى خەلىپە بولغان)،ئوسمان(644 - 656 - يىللىرى خەلىپە بولغان)،ئەلى(656 - 661 - يىللىرى خەلىپە بولغان)خەلىپىلىكتە تۇرغان دەۋر《ئەل راشىد》دەپ ئاتالغان《جۇمھۇرىيەت》دەۋرى بولسىمۇ،لېكىن بۇ چاغدا ئىسلام دىنى ۋاستە قىلىنغان سىرتقا كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشلىرى ئۈزۈلۈپ قالمىدى.خەلىپە ئۆمەر ۋاقتىدىلا ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدىن هالقىغان سىرتقا قارىتىلغان ئۇرۇش باشلاندى.636 - يىلى ئەرەب قوشۇنلىرى ۋىزانتىيە ئارمىيىسىنى يېڭىپ دەمەشقنى،638 - يىلى ئېروسالىمنى،640 - يىلى پۈتۈن پەلەستىن ۋە سۈرىيىنى بېسىۋالدى.

شەرققە قارىتىلغان ئۇرۇشمۇ خەلىپە ئۆمەر ۋاقتىدا باشلانغاندى.نەتىجىدە 642 - يىلى ساسانىلار مۇنقەرز قىلىندى.شۇ چاغلاردا قاھىرە ۋە ئىسكەندىرىيە شەھەرلىرى ئەرەبلەرنىڭ قولىغا ئۆتكەندى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ قەتل قىلىنىشىدىن كېيىن سۈرىيىدىن ئۇمەييا قەبىلىسىدىن بولغان مۇئاۋىيە دەمەشقتە ئۇمەييا(661 - 750)سۇلالىسىنى تەشكىل قىلدى.شۇنىڭدىن باشلاپ سايلام ئاساسدا خەلىپە بەلگىلەش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدى.ئۇمەييا سۇلالىسى دەۋرىدە ئەرەبلەر تۇنىس،ئالجىرىيە،مولوگانى قولغا كەلتۈرۈپ،711 - يىلى جىبلتار بوغۇزىدىن ئۆتۈپ ئىسپانىيە(ئاندالوسىيە)نى ئىستېلا قىلدى.ئەرەبلەر فرانسىيەگە يۈرۈش قىلغاندا زەربىگە ئۇچراپ

بىلۇنۇس تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدا توختىدى.شەرقتە پېرىسىيدىن داۋاملىق ئىلگىرلەپ ئافغانىستاننى،غەربىي شىمالىي ھىندىستاننى (ھازىرقى پاكىستان)نى ئىستېلا قىلىپ،ئامۇ دەريا ،ئارال دېڭىزى،سىر دەرياىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىنى بېسىۋالدى.شۇنداق قىلىپ ئارال دېڭىزىدىن نىل دەرياسىغىچە،پامىر تاغلىرىدىن ئىسپانىيىگىچە بولغان كەڭ زېمىن ئەرەپ خەلىپىلىكىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەرەب ئىستېلاچىلىرى قولىغا ئۆتىشى ئانچە ئاسان بولغىنى يوق.ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىنىڭ ئەرەبلەرگە قارشى كۈرىشى ھەققىدە كولتىگىننىڭ جەڭلىرى،《گۆر ئوغلى》خەلق ھېكايىسى قاتارلىق كۆپىگەن تارىخىي خاتىرىلەر ۋە بەدىئىي رىۋايەتلەر ساقلاندى.ئوتتۇرا ئاسىيا ئىسلامىيەت ھەربىي يۈرۈشلىرى بىر قانچە قېتىم تەكرار ئېلىپ بېرىلدى. VII ئەسىردىن IX ئەسىرگىچە، ھەتتا XIIIII ئىسلاملاشتۇرۇش غازات ئۇرۇشلىرى ئۈزۈلمىدى.بۇ ئارىدا ئىسلاملاشتۇرۇش يۈرۈشلىرىنى ئەرەبلەر،پارسلار،سامانىلار،قاراخانىلار،ئەڭ ئاخىرىدا ئۇيغۇرلاشقان تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەۋلادلىرى داۋاملاشتۇردى.

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىسلاملىشىشى بىرقانچە تارىخى باسقۇچ ئارقىلىق ئورۇندالدى .

ئەرەبلەر 15 يىلغا يېقىن ۋاقىت سەرىپ قىلىپ ئىران تېرىتورىيىسىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ، 651 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە خۇراسان شەھەر مەملىكەتلىرىنىڭ بىرلەشمىگەنلىكىدىن غالىپلار سۈپىتىدە مەيدانغا چىقتى . ئۇلار ئوتتۇرا ئاسىيانى ئىستېللا قىلىش ئۈچۈن مەرۋىگە بارگاھ قۇردى ، پات - پات ئامۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ ماۋارائۇننەھىرەگە كىرگەن تۇنجى ئەرەپ سەركەردىسى دەمشەق خەلىپىسى مۇئاۋىيە تەرىپىدىن 674 - يىلى ئەۋەتكەن ئەبەيدۇللا ئىبىن زىياد ئىدى ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككىچى ئەرەپ سەركەردىسى سەئىدى ئىبنى ئوسمان 676 - يىلىبۇخاراغا قايتا ھۇجۇم قوزغاپ، ئىشنى سۈلھ بىلەن ئاخىرلاشتۇردى . بۇ چاغدا 30مىڭ

ئوتتۇرا ئاسىيا ئاھالىسى ئەسىر سۈپىتىدە قۇل قىلىنىپ ئوتتۇرا يېقىن شەتىققە يۆتكەلگەندى.ئۇلار كېيىنچە ئىسلامىيەت شەرقىنىڭ مەدەنىيەت گۈللىنىشىگە ئۆز ھۈنەر - ماھارىتى ۋە سەنئىتى بىلەن تۆھپە قوشتى .بۇخارا خەلقىنىڭ ئەركپەرۋەر بىر تۈركۈم ئوغلانلىرى ئەرەپ سەركەردىسى سەئىد ئىبنى ئوسمان ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئۇنى ئۆلتۈردى ۋە ئۆزلىرىنىمۇ ھالاك قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن قۇتەيبە .بىن مۇسلىم خۇراسانغا ئەرەپ نائىبى بولۇپ بەلگىلەندى . ئەرەبلەر بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركى خەلىقلىرى ئوتتۇرسىدىكى دەھشەتلىك جەڭلەر باشلىنىپ كەتتى .چاش(تاشكەنت)،تالاس، چۇ ۋادىلىرىدا ، پەتغانە ۋە تۇخارىستاندا ، زەرەپشان ۋادىسىدا ،بۇخارا سەمەرقەند رايونلىرىدا تۈركى خەلەقلەر غايەت زوت كۆچ بولۇپ ياشايتى. سىر دەرياسىنىڭ شىمالى، يەتتىسۇ، ئىلى ۋە ئېرتىش ، نارىن ـ قىزىلسۇ ۋادىلىرىدا، قەشقەرىيە ۋە تارىم ساھىلىدا قەدىمى غەربى ۋە شەرقى تۈرۈك قەبىلىلەر ياشايتى . بىلازورىنىڭ يېزىشچە VII ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرى تۈرۈكلەر ئەرەپ ئىستىللاچىلىرىنى نىشاپۇرغىچە سۈرۈپ تاشلىغانىدى .

قۇتەيبە 706 - يىلى ئامو دەريانىڭ زەرەپشان ۋادىسىغا يۈرۈش باشلىدى . 709 - يىلى بۇخارانى ئىگەللىدى . 712 - يىلى 20مىڭ كىشلىك قوشۇن بىلەن سەمەرتقەنتكە ئۆز ئىنىسى ئابدۇراخماننى ئەۋەتتى . ئۇ كىشى ، نەسەف، خارازەمدىن 20 مىڭ كىشلىك ئەسكەر تەلەپ قىلىپ ، ئۆز يۈرۈشىنى داۋاملاشتۇرىۋاتقاندا ، خەلىپە ۋەلىد (705 - 715)ئۆلۈپ، ئورنىغا چىققان سۇلايمان خەلىپە قۇتەيبىنى ئۆز رەقىبى سۈپىتىدە تەقىب قىلدى .ئۇ 715 - يىلى پەرغانىدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئەرەپ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئىسلاملاشتۇرۇش ۋە ھەربى ئىستېلا تۇپەيلى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ كەڭ ماۋارائۇننەھر رايۇنى ئەرەپ خەلەپىلىكى ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى، بۇ يەرلەردە ئاھالە تەدرىجى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا باشلىدى .

تاكى سامانىلار خاندانلىقى زامانىسىغىچە سىر - تالاس دەريالىرى ياقىسىدىكى ئۇيغۇر ، ياغما ، قارلۇق ، تۈركەش قەبىلىلىرى ، جۇملىدىن ئېرتىش بويىدىكى يەمەكلەر ئەرەبلەرگە قارشى قاتتىق مۇداپىئە سېپى تۈزگەندى .يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن قاراخانىلار خاندانلىقى بۇ كۈچنىڭ ئالدىقى ئىستىكامى بولدى . ئىسمائىل (ئىمن ئەخمەد) سامانى (865 - 892)ھاكىمىيتى ھەتتا بۇخارا سىرتىغا مۇداپى.ە سېپىللىرىنى سالدۇرغانىدى .ئۇ 892 - يىلى باھار ئېيىدا (ھىجرىيىنىڭ 280 - يىلى مۇھەررەم ئېيىدا) تالاس - بالاساغۇن لىنىيىسىگە كەڭ كۆلەمدە دىنى ھۇجۇم قوزغىدى . نەتىجىدە قاراخانىلارنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى ئوغۇلچاق قىدىرخان بالاساغۇندىن قەشقەرگە چېكىندى . ئىسمائىل سامانى سىر دەريا ئوتتۇرا ئېقىمىدىكى تالاستىن تاكى چۇ دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىمىغىچە بولغان يەرلەرنى قولغا كىرگۈزۈپ ،15مىڭ كىشىنى ئەسىر ئېلىپ ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلدۇردى. بۇ جايلاردىكى مانى ۋە خرىستىئان ئىبادەتخانىلىرى چېقىپ تاشلىنىپ ،ئۇلارنىڭ ئورنىغا مەسچىتلەر سېلىندى

ئىسلام دىنى ئۇيغۇر ياغمىلىرىنىڭ پادىشاھى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان تەرىپىدىن 932 - يىلى قەشقەردە ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا كۆتۈرۈلگەن ئىدى . پاناھلىق تىلەپ ئاتۇشقا كەلگەن سامانى شاھزادىلىرىدىن ئەبۇ نەسىر سامانىنىڭ دىنى تەشۋىقاتى ، سۇلتان ساتۇچ بۇغراخانىنىڭ ئوردا ئۆزگىرىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى ،شۇنىڭدىن باشلاپ ئاقسۇ - خوتەننى ئىسلاملاشتۇرش ئۇچۇن 971 - يىلدىن 992 ـ يىلغىچە قانلىق ئېچكى ئۇرۇش داۋام قىلدى . بۇ ئىشنى سۇلتان ساتۇق بۇغراخانىنىڭ ۋارىسلىرى مۇسا ئىبن ئابدۇكېرىم ، ئەلى ئىبن مۇسا ، ھەسەن ئىبن مۇسا (ھەسەن بۇغراخان)، يۇسۇپ قىدىرخان قاتارلىقلار ئاخىرغا يەتكۈزدى . شۇنى ئېيتىش ھاجەتكى

، قاراخانىلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۆزلىرىنىڭ مانى دىندىكى بوۋىلىرى كۆل بىلكە قىدىرخان ،ئوغۇلچاق قىدىرخان ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ <<قولدىن ئۆتكەن زىمىنىنى قايتۇرۋېلىش>>ئۈچۈن سامانىلارغا قارشى ئۈزلۈكسىز ئۇرۇش ئېلىپ باردى . خۇددى ئىسمائىل سامانى تالاس يۇرىشىدە 892 - يىلى قازا قىلغىنىدەك ، سۇلتان ساتۇق بۇغراخان بۇخارا يۇرىشىدە 956 - يىلى قازا قىلدى . قاراخانىلار 999 - يىلى سامانىلار خاندانلىقىنى مۇنقەرز قىلدى . شۇندىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىيادا مەيدانغا كەلگەن قاراخانىلار ، غەزنەۋىلەر ، خارەزم شاھلىقى كېيىنكى ئوغۇز سالجۇقلىرى ئىسلامىيەتنىڭ تۈركى خەلقلەر ئارىسىدا بەقارار تاپقانلىقىنى كۆرسەتتى .

قاراخانىلارنىڭ ئىسلامىيەتكە ئۆتۈش مۇناسىۋىتى بىلەن بېشبالىق - قۇجۇ ئۇيغۇر ئارسلانخانلىقى ئارىسىدىكى دىنى ئېتىقاد زىددىيەتلىرى كۈچەيدى . ئەھۋال نەچچە ئەسىرگىچە خۇددى كارىل ماركسنىڭ ئېيتقىنىدەك بولدى :<< <قۇرئان> ۋە ئۇنىڭغا ئاساسلانغان ئىسلام قانۇنىدا ھەر خىل ئوخشىمىغان مىللەت ۋە رايونلار ئاددىقلد فورما بويىچە ئىككى خىل مىللەت ۋە ئىككى خىل دولەتكە ئايرىلاتتى،ئۇ بولسىمۇ مۇسۇملان ۋە كاپىر دېگەندىن ئىبارەت ئىدى >>[(ماركس - ئېنگىلس ئەسەرلىرى) 10 - توم خەنزۇچە نەشرى ،180 - بەت .] بېشبالىق - قۇجۇ ئۇيغۇر خاندانلىغىدىكى ئۆز ۋەتەن ئۆز مىللەت خەلقىمۇ خۇددى شۇ فورمىدا غەيرى خەلقلەت سانىلىپ كەلدى .

تارىخى مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا تۇغلۇق تۇمۇرخان مەۋلانە ئەرشىدىن تەرپىدىن ئاقسۇدا يىگىرمە تۆت يېشىدا مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئۇ ئىسلامىيەتنى ئاقسۇ - كۇچار - قارا شەھەر ئەتراپىغا تارقاتتى .ئۇنىڭ ئوغلى خىزىر خوجاخان بېشبالىق ۋە قۇجۇ بۇددا ئۇيەىۇرلىرىغا دەھشەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ ، ئۇ يەرگە ئىسلام دىنىنى تارقاتتى . شۇنداق قىلىپ تۇنجى ئەرەپ سەركەردىسى ئەبەيدۇللا ئىبن زىيادىن خىزىر خوجىغىچە ئۆتكەن بىر قانچە

ئەسىرلىك قانلىق جەڭلەر نەتىجىسىدە ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقى ئومۇمى يۈزلۈك ئىسلامىيەتكە قەدەم قويدى .

ئىسلامىيەتنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇنغا كۆتۈرۈلۈشىدىن خېلى ئىلگىرىلا ئەرەپ خەلىپىلىكلىرىنىڭ ئەلچىلىرى تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىدا پەيدا بولغانىدى .

<<كونا تاڭنامە ، داشى تەزكىرىسى >> دە يېزىلىشىچە 651 - يىلى چۈەنجۇدىن <<ھېجرىيە 650 - يىلى ۋاپات قىلدى>> دېگەن ئەرەبچە خەت يېزىلغان ئەرەب كىشىنىڭ قەبرىسى تېپىلغانلىقى بۇنىڭغا پاكىت بولالايدۇ .ئاباسىيە خەلىپىلىگى ئېلىمىز بىلەن سودا قاتنىشى داۋامىق ساقلانغاچقا XII ئەسىرنىڭ دەسلىپىدە ككىپلىگەن ئوتتۇرا ئاسىيالىق ئىسلاملاشقان ئاھالە چىڭگىزخان قوشۇنىغا ئەگىشىپ ئىچكى ئۆلكىلەرگە كېلىپ ئورۇنلاشتى ، مۇشۇ ئاساستا خۇيزۇلار شەكىللەندى ، بۇ ئىسلام دىنىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەرگە كەڭ تارقىلىشىغا ئېلىپ كەلدى .

ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىسلامىيەتنىڭ قارار تاپقانلىقى ئۇيغۇر ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ بارلىق ئېتنولوگىيەلىك ، ئىدىلوگىيەلىك جەھەتلەردە تارىخى خاراكتېرلىق تەسىر كۆرسەتتى .

مەنبە 《ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى》 كىتابىدىن ئېلىندى.

يىپەك يولىدىكى بىباھا بايلىق - ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

مەلۇمكى، ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا - ئەڭ قەدىمكى بىر ئانتروپولوگىيىلىك رايون، ئەڭ

قەدىمكى بىر مەدەنىيەت رايونى، جۇملىدىن شەرق - غەرب مەدەنىيەت ئالاقىلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى بىر بەلبېغى. بۇ ئۇچ نۇقتا تۇپەيلى ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا مەدەنىيىتى ئادەتتىكى مەھەللىۋي مەدەنىيەت كاتېگورىيىسىدىن ھالقىپ، ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان. بىز ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيانىڭ قەدىمكى تارىخىدىن شەرق ۋە غەرب خەلقلىرىگە ئالاقىدار ئانتروپولوگىيىلىك، ئېتنوگرافىيىلىك ئامىللارنى بايقىيالايمىز. بىز ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيانىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلغىنىمىزدا، « غەرب مەركەزلىك » ياكى « شەرق مەركەزلىك » نەزەرىيىلىرىنىڭ ئىنتايىن بىر تەرەپلىمىلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. ئامېرىكا تارىخچىسى ۋىليام مىككگوۋرىن « مەركىزىي ئاسىيادىكى قەدىمكى دۆلەتلەر » ناملىق كىتابىدا بۇ ھەقتە ئادىللىق بىلەن مۇنداق دەپ يازغان : « ئۇزاق يىللاردىن بۇيان بىزنىڭ ياۋروپا مەدەنىيىتىمىزنىڭ كۆپ قىسمى رىم ۋە گرېتسىيە ئارقىلىق مەيدانغا كەلگەن دەپ ئېتىراپ قىلىپ كەلگەن ئىدۇق. . . يېقىنقى تەتقىقات بىلەن ئارخېئولوگىيىلىك ئېنىقلاشلار مۇنداق نەزەرىيىنىڭ ئويدۇرما ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. . . ياۋروپا، ھەتتا ئامېرىكىنىڭ مەدەنىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ھاياتى مەركىزىي ئاسىيانىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان ».

ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا شەرق ۋە غەربنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا، ئۆزىگە خاس يايلاق خاراكتېرلىك مىللىي ئۇسلۇب ياراتقان، ئارىلاشما خاراكتېرلىك مەدەنىيەت بەرپا قىلغان، مەدەنىيەتتە كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بۇ ئۈچ نۇقتىنى ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي خۇسۇسىيىتى دەپ قاراش مۇمكىن.

يايلاق خاراكتېرلىك مەدەنىيەت ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا مەدەنىيىتىنىڭ ئەسلىدىكى مىللىي ئالاھىدىلىكى بولۇپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىنمۇ داۋاملىق ساقلانغان. ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا خەلقلىرى ئۈچۈن يايلاق - يۇرت، يايلاق - ئىگىلىك، يايلاق - رېتىم ۋە ئۇسلۇب بولۇپ كەلدى. ئۇيغۇر ۋە باشقا ئوتتۇرا ئاسىيا

خەلقلىرىدىكى تۇرمۇش ئالاھىدىلىكلىرى، كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرى، پىكىر ۋە تەسەۋۋۇر خۇسۇسىيەتلىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت ئۇسلۇبلىرى مۇشۇ يايلاق خاراكتېرىنى مەركەز قىلغان. ئۇلاردىكى بىر قاتار تۇرمۇش ئادەتلىرى، مېھماندوستلۇق، تەبىئەتتىن ئۆزگىچە زوقلىنىش، مەشرەپ ۋە سەيلى ئايەم پائالىيەتلىرى، سۈت - قېتىق، چارۋا ھېرىسلىقى قاتارلىقلار ھەممىدىن ئىلگىرى ئولتۇراقلاشقان بۇ مەدەنىيەتلىك مىللەتتە يايلاق خاراكتېرىنىڭ ھازىرمۇ ئېغىر ساقلانغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئارىلاشما خاراكتېرلىك مەدەنىيەت ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىدىكى يەنە بىر تارىخي خۇسۇسىيەت. بىز ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىدىن شەرق ۋە غەرب مەدەنىيىتىنىڭ كۆپلىگەن ئامىللىرىنى، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە خاس تارىخي ئۇسلۇبتا ئۇنىۋېرسال مەدەنىيەتنى شەكىللەندۈرگەنلىكىنى كۆرىمىز. ئۇيغۇرلار ئۆز

تارىخىدا، ئاساسلىقى، شامانىزم، ئاتەشپەرەسلىك، بۇددىزم، مانىخىزم، نىستورىئانچىلىق ۋە ئىسلام دىنى قاتارلىق دىنلارغا ئېتىقاد قىلغان. ئۇلار گرېك يېزىقى، سوغدى يېزىقى، خەن يېزىقى، ئورخۇن يېزىقى، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقى قاتارلىق ئاساسلىق يېزىق شەكىللىرىدىن پايدىلانغان. مانىخىزم ۋە بۇددىزم دىنلىرى ئۆزى پەيدا بولغان جايغا قارىغاندا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تېخىمۇ كۈچلۈك ھامىيلىققا ئېرىشكەن. ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى، گرېك مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزئارا تەسىرى قويۇق بولغان.

بىز ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئەپسانە ۋە مەسەللەر بىلەن گرېك ۋە ھىندىستان ئەدەبىياتىدىكى ئېزوپ مەسەللىرى، « كەلىلە ۋە دىمنە » ھېكايىلىرىنىڭ تولىمۇ يېقىن ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز. مىلادىيىدىن ئىلگىرى جاڭ چيەن چاڭئەنگە ئېلىپ كەتكەن « ماھادۇر مۇقامى »بىلەن قەدىمكى گرېك مىلودىيىلىرىدىكى « دۇرۇس»مىلودىيىسىنىڭ ھازىرقى شىنجاڭنىڭ قۇمۇل رايونىدىكى « ئۇلۇغ دور مۇقامى »نىڭ تارىخي مۇناسىۋىتى كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. گرېكلەشكەن مەدەنىيەت (ئېللىنىزم) دەۋرىدە، ئوتتۇرا ئاسىيادا

ئاتالمىش « شەرق ئېللىپىنىزمى » تىپىدىكى مەدەنىيەت ھۆكۈم سۈرگەن بولۇپ، ئۇ ئەپسانە، دىن، پەلسەپە ۋە بىناكارلىق، نەققاشلىق، رەسساملىق، تىياتىر سەنئىتىدە ئىپادىلەنگەن.

تەتقىقات نەتىجىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا مەي مەشرەپلىرى ۋە مەسخىرەۋازلىق تىياتىرىنىڭ گرېك ئىئۇنىس بايراملىرى ۋە ماسكارا تىياتىرلىرى بىلەن بىللە داۋام قىلغانلىقىنى، بۇددىزم سەنئەت يادىكارلىقلىرىدا، بولۇپمۇ تاش كېمىر سەنئىتىدە ئوتتۇرا ئاسىيا، ئوتتۇرا دىيار، ئىران ۋە گرېك گۈزەل - سەنئەت ئۇسلۇبىنىڭ كۈچلۈك ئارىلاشما پەيدا قىلغانلىقىنى كۆرسەتتى. مۇنداق ئارىلاشمىچىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى لوقمان، ئارىستوتىل، پىلاتون، پەرھات - شېرىن، خىسراۋ، رۇستەم، سىياۋۇش، ئاخرۇمازدا، ئەخرەمەن قاتارلىقلار توغرىسىدىكى تەسۋىرلەردە گەۋدىلىنىپ تاكى ھازىرغىچە ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرمەكتە.

شۇنىمۇ ئىزاھلاش ھاجەتكى، ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى قانداقتۇر ھەر خىل مەدەنىيەت ئۇسلۇبلىرىنىڭ ئەينەن، نوقۇل، يۈزەكى ئارىلىشىشى ياكى ئاددىيلا ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى بولماستىن، بەلكى ئوتتۇرا ئاسىيا يەرلىك مىللىي مەدەنىيىتىنى گەۋدە قىلغان ۋە بۇ مەدەنىيەت تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن گارمۇنىك بىرىكمىدىن ئىبارەت. ئاتالمىش ئېللىنىزم مەدەنىيىتىمۇ نوقۇل گرېك مەدەنىيىتى بولماستىن، بەلكى گرېك مەدەنىيىتى بىلەن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين قوشۇنلىرى يېتىپ كەلگەن كەڭ شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدە توقۇلمىسىدىن ئىبارەت. گرېكلەر، كېيىنچە رىملىقلار ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ شەرق مەدەنىيىتىدىن داۋاملىق ئوزۇقلىنىپ تۇردى، مەشھۇر يىپەك يولىدىن ئىبارەت خەلقئارالىق غايەت زور سودا ۋە مەدەنىيەت يولى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ بىر قاتار دىنىي قاراشلىرى خرىستىيان دىنىغا تەسىر كۆرسەتتى. باكترىيەدە شەكىللەنگەن قۇياش ئىلاھى مېترىاغا سېغىنىش كىچىك ئاسىيا، گرېتسىيە، رىم ۋە ئۇ يەردىن دوناي ۋادىسى، قارا دېڭىز ساھىلى، ھەتتا برېتانىيەدىكى خرىستىيان مۇراسىملىرىغا تەسىر كۆرسەتكەن. بىز

ئىلمىزنىڭ غەربكە ساياھەت خاتىرىسىدىكى سۇن ۋۇكۇڭ ۋە جۇ باجيې ئوبرازلىرىدا قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئەپسانىۋىي قەھرىمانى مىترا بىلەن ئۇنىڭ چوشقا قىياپەتلىك ياردەمچىسى ۋىرترانگادىرنىڭ پروتوتىپىنى ئۇچرىتىمىز. ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرق خەلقلىرىنىڭ پەلسەپە، تىبابەتچىلىك ۋە سەنئەت قاراشلىرى گرېكلارغا تۇرلۇك يوللار بىلەن تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا ئېپوگرات، ئېمپېدكىلىنىڭ تۆت زات (تۆت فىزىس) قاراشلىرىغا قارا دېگىز بويىغا كۆچۈپ بارغان سكىفلار ئېلىپ بارغان « تۆت تادۇ » قارىشىنىڭ تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى تىلغا ئېلىش كۇپايە.

ياۋروپالىقلارنىڭ مەدەنىيەت ئويغىنىش دەۋرىدە قەدىمكى گرېك پەلسەپىسى ۋە تەبىئەت ئىلمى يادىكارلىقلىرىنى ئەبۇ نەسىر فارابى ۋەكىللىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئالىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاتالمىش « ئەرەب يېزىقىدىكى ئاپتورلار » ئارقىلىق قايتا تېپىۋالغانلىقى تاسادىپىي بولمىغان.

ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا خەلقى ئەڭ دەسلەپ « ئات مەدەنىيىتى »نى (جۇملىدىن « قاڭقا مەدەنىيىتى ») ئىگىلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى كەڭ ياۋرو - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدا كۆپ قېتىملىق يۆتكىلىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇلار ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيادىن ئىبارەت قۇرۇقلۇق قاتناش بېكىتى ئارقىلىق شەرق ۋە غەربنىڭ بىر قىسىم مەھەللىۋىي مەدەنىيەتلىرىگە، بولۇپمۇ گرېك - رىم مەدەنىيىتى، كۇشان - كۆسەن مەدەنىيىتى، سۇي - تاڭ مەدەنىيىتى، ئەرەب مەدەنىيىتى ۋە ياۋروپا مەدەنىيەت ئويغىنىشىدىن ئىبارەت ئالەمشۇمۇل بەش چوڭ مەدەنىيەتنىڭ شەكىللىنىشىگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە ھەسسە قوشتى.

ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغان ئەجدادلىرى ئۇزاق ۋە ئالاھىدە تارىخىي مۇھىت ئىچىدە مول، رەڭگارەڭ ماددىي، مەنىۋىي مەدەنىيەت ياراتقان. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىناكارلىقى، تاش كېمىر سەنئىتى، ھەيكەلتاراشلىقى، رەسساملىق

سەنئىتى، مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل سەنئىتى، تەرجىمەشۇناسلىقى، بولۇپمۇ مول ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كىلاسسىك يازما ئەدەبىيات بايلىقى - يىپەك يولىدىكى بىباھا بايلىق بولۇپ، بۇ خىل مەنىۋىي بايلىق بىلەن تونۇشماي تۇرۇپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەنىۋىي غەزىنىسىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي قاتلاملىرىنى، شۇنداقلا شەرق ۋە غەربنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئەنئەنىۋىي پىكىرلىرىنىڭ ئۇيغۇر روھىيىتىدىكى ئىزچىل ئىپادىلىرىنى يورۇتۇش مۇمكىن ئەمەس.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى - يىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرا لىنىيىسىدىكى ئۈلگىلىك ئەدەبىي تىل - ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن يارىتىلغان، خەلق ئەدەبىياتى ۋە كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ باي ۋە رەڭگارەڭ ژانىرلىرى بىلەن ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرگەن، ئۆز ئالدىغا ئىزچىل بىر سىستېما ۋە ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ھۈلى ئەڭ قەدىمكى ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتى بولۇپ، ئۇ ھەر خىل تېما، ھەر خىل بەھىردىكى خەلق قوشاقلىرى، خەلق داستانلىرى، چۆچەك، لەتىپە، تېپىشماق، رىۋايەت، ئەپسانە، ماقال - تەمسىل، ئەقلىيە سۆزلىرى قاتارلىق ژانىرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىز ئۇيغۇرلاردا ئىپتىدائىي جامائە ۋە ئۇنىڭ ئاخىرقى دەۋرىنى ئىپادىلەيدىغان ئەپسانىلار، رىۋايەتلەر، قەھرىمانلىق دەۋرى ھېكايەتلىرى، ھەر خىل جەڭ، ئەمگەك، مەرسىيە، مەدھىيە، مۇھەببەت، تەنبىيە، بايرام - مەشرەپ قوشاقلىرىنىڭ بارلىقىنى، ھەر خىل تارىخىي قوشاقلارنىڭ تارىخىي قاتلام ھاسىل قىلغانلىقىنى كۆرىمىز. بۇ قوشاقلارنىڭ كۆپچىلىكى كۈچلۈك رېتىمدارلىققا ئىگە بولۇپ، ناخشا - ئۇسسۇل، لەتىپىلەرگە تېكىست قىلىنىدۇ. ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇزاق تارىختا يىپەك يولىدا كەڭ تارقالغان، غەرب، شەرق خەلق ئەدەبىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن ۋە ئۇنىڭدىن تەسىر ئالغان. مەسىلەن، قۇياش ئىلاھى مېترا، سۇ ئىلاھى خۇببى، جەڭ ئىلاھى مىررىخ قاتارلىق خەلق ھېكايىلىرى، كىرىستال كەش، بېلىق قىز قاتارلىق ماقال - تەمسىللەر باشقا خەلقلەر ئارىسىدا ساقلانماقتا. يازما ئەدەبىيات - ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئىش

قوشۇش، ئۇنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۇنىڭ ئەنئەنىۋىي خەلقپەرۋەر ۋە ئالغا ئىنتىلگۈچى روھىنى قايتا گەۋدىلەندۈرۈش ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن. ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى خەلقنىڭ ئۈلمەس ئارزۇ ۋە غايىلىرىنى تېخىمۇ يۇقىرى بەدىئىي ۋاستىلەر بىلەن گەۋدىلەندۈرگەن بولۇپ، خەلق ئەدەبىياتىنىڭ مەھسۇلىدىن ئىبارەت.

يازما ئەدەبىيات ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سىستېمىسىدا ناھايىتى زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى ئوتتۇرا ئاسىيا كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى، ئەڭ ئاساسلىق ۋە ئەڭ تەسىرلىك بىر تارمىقىدىن ئىبارەت. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى « ئوغۇزنامە »، « چىستانى ئىلىك بەگ » قەھرىمانلىق داستانى، ئورخۇن - يەنسەي ئابىدىلىرى، ھەتتا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك »تە مىسال كەلتۈرۈلگەن ئاجايىپ مول ئەدەبىي پارچىلار ھازىرمۇ بىر قاتار ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلىرىنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت تارىخىنى ئىزاھلاشتا بىرىنچى قول ماتېرىيال بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. ئۇيغۇرلاردا يازما ئەدەبىياتنىڭ قاچان باشلانغانلىقى ئېنىق ئەمەس، شۇنداقتىمۇ بۇددا سۇتىرالىرى، بۇددا ھېكايىلىرى، بۇددا شېئىرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى تەرجىمىسى، ئىجادىي شەرھىي تەرجىمىسى ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىدا كۆرۈنەرلىك ئېپادىسىنى تاپقان. بىز كۆسەن ۋە بېزەكلىكتىكى بۇددا تاش كېمىرلىرىغا سىزىلغان كۆپلىگەن رەسىملەردىن ئەينى زاماندىكى تەسىرلىك ھېكايە ۋە چۆچەكلەرنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەدەبىياتشۇناسلار « ئالتۇن يارۇغ »نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى ئەنە شۇ خىل ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ بىر ئۈلگىسى دەپ قارىماقتا. يېقىندىن بېرى ئەدەبىياتشۇناسلار « مايترى سىمىت » دىرامىسىنى ئەنە شۇنداق يازما ئەدەبىياتنىڭ دىراما ژانىرىغا مىسال قىلىپ مۇھاكىمە قىلماقتا. كۈلتېكىن، تۇنيۇقۇق، ماڭلىئان، بىلگى خاقان، كۈلىنچۇر، مويۇنچۇر مەڭگۈ تاشلىرىنى، يازما ئەدەبىيات شەكلىگە ئېلىنغان « ئوغۇزنامە» ئېپوپېيسىنى ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ يەنە بىر قاتلام ئۇتۇقى دېيىش

مۇمكىن. ئاپرىنچۇر تېكىن، ئاسىخ تۇتۇڭ، چىسۇيا تۇتۇڭ، قالىم كەيشى، پىراتىيا ياشىدى، كىكى، جۇملىدىن « دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك »تە تىلغا ئېلىنغان بىر قاتار يازما ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئىسلامىيەتكىچە كۆرۈنەرلىك راۋاجلانغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ « قۇتادغۇ بىلىگ » داستانى ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئالەمشۇمۇل تارىخي ئەھمىيەتلىك يېڭى تەرەققىيات دەۋرىگە قەدەم قويغانلىقىنى نامايەن قىلدى. قارا خانىلارنىڭ « خاقانىيە تىلى » دەپ ئاتالغان قەشقەرىيە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بۇ چاغدا ئۇيغۇر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىياتىنىڭ ئۆلچەملىك تىلىغا ئايلانغان ئىدى. بىر قاتار ئىلمي ئەسەرلەر، جۇملىدىن ئەخمەت يۈكنەكىنىڭ دىداكتىك داستانى « ئەتەبەتۇلھەقايىق»مۇ خاقانىيە ئۇيغۇر تىلى بىلەن يېزىلغان.

چاغاتاي تىلى نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى خاقانىيە تىلىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ يازما ئەدەبىيات 13 - 14 - ئەسىرلەردا غايەت زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. بۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئۇيغۇر شېئىرىيىتى شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر نەتىجىلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى.

نەسىردىن رانجۇزى « قىسسەسۇل رانجۇزى»ناملىق ئەسىرى بىلەن ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىدا نەسرى - رومانچىلىقنىڭ ئۈلگىسىنى تىكلىدى. ئاتايى، سەككاكى، لۇتپى ۋە ئەلشىر ناۋايى قاتارلىقلار ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە شېئىرىي گۈزەللىكنىڭ مىسلىسىز يۈكسەك دەرىجىسىنى ياراتتى. لۇتپىنىڭ « گۈل ۋە نەۋرۇز » داستانى شېئىرىي رومانچىلىقنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچتى.

ئەلشىر ناۋايى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخىدا تەڭداشسىز

ئەزىمەت، ھازىر 15 تومغا سىغدۇرۇلغان ناۋايى ئەسەرلىرى ئۇنىڭ كۆپ تەرەپلىمە تالانتىنى ۋە بىلىم دائىرىسىنىڭ كەڭلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ناۋايى لىرىك شائىر سۈپىتىدە 4263 غەزەل (سونېت)، كۆپلىگەن

مۇستەزاد، مۇخەممەس، مۇسەددەس، تەرجىبەند، قىتئە، رۇبائى، لۇغىز، چىستان، مۇئە مما، تۇيۇق فەردلەر يازغان. ناۋايى شەرق خەمسەچىلىكىنىڭ ئەڭ ئالىي ۋە شۆھرەتلىك ۋەكىلى سۈپىتىدە 57 مىڭ مىسرالىق بەش چوڭ داستان ياراتقان، ئۇنىڭ بىرى «ھەيرەتۇل ئەبرار »دىن ئىبارەت دىداكتىك داستان بولۇپ، قالغان تۆتى « پەرھات ۋە شېرىن »، « لەيلى - مەجنۇن »، «سەبى سەييار »، « سەددى ئىسكەندەر » قاتارلىق تۆت چوڭ شېئىرىي روماندۇر.

ئەلىشىر ناۋايى تىل، ئەدەبىيات، ئەدەبىيات نەزەرىيىسى، ئەدەبىيات تارىخى توغرىسىدا خاس ئەسەرلەر قالدۇرغان. ئەلىشىر ناۋايى يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە پەلسەپىۋى پىكىر تەرەققىياتىدىكى يەنە بىر جاھانشۇمۇل نامايەندە.

ئەلىشىر ناۋايىدىن كېيىن، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئاساس سالغان، ئەلىشىر ناۋايى زور دەرىجىدە راۋاجلاندۇرغان ئىدىيىۋى مەزمۇن ۋە بەدىئىي ۋاسىتىلەرنى بويلاپ داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئۈزۈلمەس دولقۇنلۇق ئېقىمىنى ھاسىل قىلدى. سەئىدى، رەشىدى، ئامانىساخان، قېدىرى، ئايازبېك، خىرقىتى، زەلىلى، نۆبىتى، مۇھەممەد سابىق كاشغەرى، خامۇش ئاخۇن، ئابدۇرېھىم

نىزارى، زىيائى، غېرىبى، سۈبۇرى، بىلال نازىمى، تەجەللى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق ئەدىبلەر مانا مۇشۇ ئۈزۈلمەس دولقۇنلۇق ئېقىنىنىڭ ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ئاساسلىق ۋەكىللىرى.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغانلاردىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى جۇڭگو كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىياتىدىكى نادىر

تارماق ئىكەنلىكى، شۇنداقلا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرق ئەدەبىياتى مۇنبىرىدىكى قىممەتلىك

بايلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى غەزىنىسىنى كۆپ تەرەپلىمە

تونۇشتۇرۇش ۋە تەتقىق قىلىش ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى مەركىزىي ھالقا.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئۇنىڭ بارلىق ژانىرلىرى رېئالىزم، رومانتىزم، لىرىكىزم ۋە

دىراماتىزملىق ئۇسلۇبلار بويىچە چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىكنىڭ

ساختىلىق، يامانلىق، خۇنۇكلۇككە قارشى كۈرەشنى ئىزچىل گەۋدىلەندۈرۈپ كەلدى ھەمدە

پۈتكۈل غەرب ۋە شەرق خەلقلىرىگە ئورتاق بولغان ئۆلمەس كىلاسسىك تېمىلارنى ئۆزىنىڭ باش

ئىدىيىۋىي مەزمۇنى قىلىپ كەلدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ياراتقان ئوغۇزخان، چىستانى ئىلىك

بەگ، كۈلتىكىن، ئىككى تىكىن، ئۇگدۈلمىش، پەرھات، گۈل ۋە نەۋرۇز، نەسىردىن

ئەپەندى، نازۇگۇم قاتارلىق مەشھۇر بەدىئىي پېرسوناژلار ئەنە ئۇنىڭ تىپىك ئوبرازى بولدى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ غايىۋىي مەزمۇنلىرى ئىچىدە شەرق ۋە غەرب تېماتىكىسىنىڭ مەشھۇر

ئۈلگىلىرىنى تېپىش مۇمكىن. ئەلىشىر ناۋايى « پەرھات ۋە شېرىن»، « سەددى ئىسكەندەر »

ناملىق ئىككى شېئىرىي رومانىدا بۇ مەسىلىگە ئۈلگە تىكلىگەن.

چىن خاقانىنىڭ ئوغلى شاھزادە پەرھات ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ شەرققە يۈرۈشىدە خوتەن

شاھىغا بەرگەن « جاھاننەما » ئەينىكى ئارقىلىق ئەرمەن مەلىكىسى شېرىنىنىڭ جامالىنى كۆرۈپ

ئاشىق بولىدۇ. شەرقتىن غەربكە ۋىسال سەپىرى باشلىغان پەرھات چىن خەلقىنىڭ ھۈنەر

ماھارىتى ۋە گرېك مۇتەپەككۇرى سوقراتنىڭ ئۆگەتكەن ھېكمىتى بىلەن قوراللىنىپ شېرىنىنىڭ

مۇھەببىتىگە نائىل بولىدۇ. ناۋايى «سەددى ئىسكەندەر » ناملىق شېئىرىي رومانىدا گرېك

شاھزادىسى زۇلقەرنەيىننىڭ غەربتىن شەرققە يۈرۈش قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئارىستوتىل پەلسەپىسى ۋە شەرق خەلقلىرىنىڭ داراغا قارشى كۈرەشتە ئۇنىڭغا ياردەم قىلغانلىقىغا تايىنىپ شەرقتە ئادالەت ئورناتقانلىقىنى تەسۋىرلەيدۇ، ئەلشىر ناۋايى گرېك پەلسەپىسىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى تۈپەيلى تارىختىكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىندىن تۈپتىن پەرقلىق بولغان غايىۋي پادىشاھ ئوبرازى ئارقىلىق شەرق ھاكىمۇەتلەقلىقىنى مەسخىرە قىلغان. چاغاتاي ئەدەبىياتىدا « راھەتۇل قۇلۇپ » (قەلب ھۇزۇرى) چىن مەلىكىسى بىلەن غەرب شاھزادىسى ئوبرازىنى ياراتقان ئىدى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ غايىۋي مەزمۇنلىرى ئىچىدە غايىۋي جەمئىيەت ۋە غايىۋي پادىشاھ توغرىسىدىكى ئوتوپىك ئىدىيىۋي تېما ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. مۇنداق غايىۋي جەمئىيەت ۋە غايىۋي پادىشاھ ئوبرازى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا ئىزچىل تەسۋىرلەنگەندىن تاشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەلشىر ناۋايى، موللا ئەلەم شەھيارى، مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خاراباتى قاتارلىقلارنىڭ كىلاسسىك ئەسەرلىرىدە نۇقتىلىق گەۋدىلەنگەن.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۇيغۇر مەنىۋي ھاياتىنىڭ ھەممە تارماقلىرىغا تۇتاشقان، ئۇ ماھىيەتتە پەلسەپە، ئاسترونومىيە، تىبابەتچىلىك، تارىخ ۋە ئەخلاقشۇناسلىقتىن ئىبارەت. « ئوغۇزنامە »، « زەپەرنامە »، « سەپەرنامە»، « غازات دەر مۈلۈك چىن » قاتارلىق ئەسەرلەر بىلەن « تەزكىرى بۇغراخان »، « تەزكىرى ئارسلانخان »، « تەزكىرى خوجىخان » قاتارلىقلار ماھىيەتتە بەدىئىي شەكىلدە يېزىلغان تارىختىن ئىبارەت. بىز كۆپلىگەن دىداكتىك ئەسەرلەردىن، رۇبائىي ۋە قىتئەلەردىن، ماقال - تەمسىللەردىن مول پەلسەپىۋي، ئەخلاقىي مەزمۇنلارنى بىلىۋالالايمىز.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تەرجىمە ئەدەبىياتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە. بۇددا نوملىرىنى تەرجىمە قىلىشتا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقان. « ئالتۇن يارۇغ » ئىجادىي تەرجىمىنىڭ مۇھىم بىر نامايەندىسى، تۇرپاندىن « ماخاپخاراتا »، « رامايانا » قاتارلىق ھىندىستان داستانلىرى بىلەن« ئىنجىل »نىڭ تەرجىمە نۇسخىلىرى تېپىلدى. «مىڭ بىر كېچە »، « كەلىلە ۋە دېمنە »، « شاھنامە »، « شۇەن جۇاڭنىڭ تەرجىمىھالى »، « قابۇسنامە »، « زەپەرنامە » قاتارلىق شەرق ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ئەسەرلىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىشتا سىڭقۇ سەلى تۇتۇڭ، لۇتپى، موللا خامۇش، موللا مۇھەممەت تۆمۈرى، سىراجىدىن مەھمۇت قاتارلىق مەشھۇر تەرجىمەشۇناسلار ئىجادىي ئەمگەك سىڭدۈرگەن. موللا مۇھەممەت تۆمۈرى تەرجىمىسىدىكى « كەلىلە ۋە دېمنە » ئابدۇللا مۇقەففا ئىشلىگەن ئەسلى نۇسخىسىدىن مەزمۇنلۇق چىققان بولۇپ، نۇرغۇنلىغان پەلسەپۋي ۋە شېئىرىي پارچىلار بىلەن بېزەلگەن. ئەينى تەرجىمە ۋە بەدىئىي ئىش قوشۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇيغۇر تەرجىمە ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم بىر ئەنئەنىۋي ئۇسۇل.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا فارابىنىڭ ئەرەبچە، باۋايى ۋە تەجەللىنىڭ پارسچە شېئىر يازغىنىدىن باشقا، يەنە يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە سەيدۇل، سەۋىنچ قايار (گۇەن يۈنشى)، جامالىدىن، ئارقۇن سالى، تىكىن ساڭيا قاتارلىق ئەدىبلەر ئىچكى ئۆلكىلەردە ياشاپ خەنزۇ يېزىقىدا ئەسەر يېزىپ، خەنزۇ ئەدەبىياتىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقى ئىلمىنىڭ بىر تارمىقى سۈپىتىدە ئۆتمۈشتە مەدرىسلەردە ئۆتۈلۈپ كەلگەن بولسىمۇ، يېقىنقى زاماندا ئۇنتۇلۇش ھالىتىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. ئۇيغۇر خەلقى « ئوغۇزنامە»، « قۇتادغۇ بىلىگ»، « دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك »، « چاھار دىۋان»، « خەمسە »، « دىۋان زەللى »، « دىۋان نىزارى » قاتارلىق ئاساسلىق كىلاسسىك ئەدەبىيات دەستۇرلىرىنى كەڭ نەشر قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ بولالمىغان ئىدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقى تەتقىقاتى

ھەر خىل ھاقارەتلىك ناملار ئاستىدا تەقىپ قىلىپ كېلىنگەنىدى. ھازىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كىلاسسىك ئەدەبىيات، يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى بويىچە ئايرىم - ئايرىم دەرس قىلىپ ئۆتۈلۈشكە باشلىدى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ نادىر ئەسەرلىرى نەشىر قىلىنىشقا، تەتقىق قىلىنىشقا باشلىدى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يىپەك يولىدىكى بىباھا بايلىق. بىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ ھەر قايسى ئەللەردە مەيدانغا كېلىشىنى قارشى ئالىمىز. شۈبھىسىزكى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقى شەرق ۋە غەرب مەدەنىي ئالاقە تارىخىنى يورۇتۇشتا، يىپەك يولى مەدەنىيىتى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى تارىخىنى يورۇتۇشتا يەنىمۇ زور ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىدۇ.

مەنبە: ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىنىڭ يىپەك يولىدىكى بىباھا بايلىق - ئۇيغۇر ئەدەبىياتى